

Г. Огієнко

Сучасна укр.
літературна
мова

590
БІБЛІОТЕКА „НАШОЇ КУЛЬТУРИ“
видає проф. д-р Іван Огієнко.

Проф. ІВАН ОГІЄНКО

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Мова Максима Рильського.

Відбитка з „Нашої Культури“ 1935—1936 р. р.

ВАРШАВА, 1936.

10 И-60555/2пр.

БІБЛІОТЕКА «НАШОЇ КУЛЬТУРИ»

ПРОФ. Д-Р ІВАН ОГІЄНКО

Сучасна українська літературна мова

Мова Максима Рильського

перс

24.272

Львів. Бібліотека
Ан. УРСР

ВАРШАВА
Друкарня Синодальна
1936

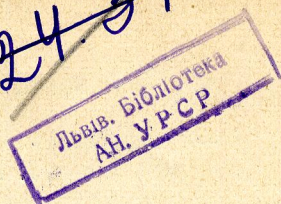
1095 + 8(0)9 "1917. (092 Рильський)
Ш141.4,0 + Ш5(2=Уи)4-4 Рильський 457.1

дон

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И ~~00.550~~

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 4346

24 345

ПЕРЕДМОВА.

Літературна наша мова відлилася вже в сталі форми, а тому всі ми мусимо навчатися не якоїсь говіркової мови, але тільки мови всеукраїнської, цебто літературної. За основу нашої літературної мови стала головно мова київська, почасти — полтавська; ґрунт її складає найбільше мова Шевченкова, цебто жива мова Звиногородщини (тепер Шевченківщина).

Ми ще не маємо повної граматики нової літературної мови (вийшла тільки перша частина її, це моє популярне „Рідне Слово“, правопис і фонетика; друга частина „Рідного Слова“, складня, друкується в „Рідній Мові“), а тому не маємо й можливости вивчати свою літературну мову в цілому.

Щоб прийти на поміч широким інтелігентським колам і дати їм можливість легко пізнати свою сучасну літературну мову, друкуємо на сторінках „Нашої Культури“ опис мови одного з найкращих наших сучасних стилістів, киянина Максима Рильського (народився року 1895-го). Максим Рильський, неокласик напрямком, надзвичайно пильно дбає про красу своєї мови, чому його твори — найцінніше джерело для вивчення сучасної літературної мови. Для досліджу мови М. Рильського беру найкращу для цього річ, — його славновісний переклад Міцкевічевого „Пана Тадеуша“, з першого видання 1927 р., Київ, видання „Слова“, XXXIV+326+XXIX ст. Спокійний епічний оповідний тон дав М. Рильському повну змогу виявити ціле багатство й глибину нашої літературної мови.

Опис мови М. Рильського робимо так, щоб він став за підручника нашої сучасної літературної мови, мови наддніпрянської; де треба, подаємо відповідні паралелі мови західноукраїнської, а це дасть змогу глибше зрозуміти нашу мову всеукраїнську.

Цю граматику мови Рильського призначаю для дорослого читача, а тому пояснення мої найкоротші; зате щедро рукою скрізь подаю приклади з „Пана Тадеуша“, — нехай читач навчається головно з них, цебто нехай практично пізнає свою літературну мову. Цифри показують сторінки перекладу „Пана Тадеуша“ видання 1927 р.

Виклад опису скрізь загальноприступний, щоб уже тим самим зробити його необхідною довідковою книжкою для наших широких інтелігентських мас. Треба тільки не забувати одного: без пильної науки ніхто знати своєї літературної мови не може.

Фонетика.

І. Вокалізм мови Рильського.

1. Головна ознака українського вокалізму (цебто голосних звуків), міна *o* та *e* на *i* в складах новозакритих, у Рильського скрізь виступає нормально: гість 134—гості 282, шріт 36, хутір 14, частокіл 5, обрік 15, у п'їтмі 156, військової 114, загін 61, підніжжя 219, поговір 164.212, похід 214, регіт 128, слівце 289, вечір 325, мітла 203, річ—речі 82.165, сім'я 175, голівоньку 65 і т. ін.

Слова на *-e/b*, *-o* мінняють своє корінне *o* на *i*: взірєць 24.284, кінець 206, кінці 228, олівець 87, батіжком 7, дзвінок 137, обніжки 127 і т. ін., хоч пише ще: дозорців 115, домок 10.63.

В словах архаїчних, що ми маємо їх звичайно з мови церковної, *o* та *e* не міняється на *i*: Бог 187, закон 17.152.219, народ 168.185.229.323, дом 134 (поруч: дім 136.159), мед 115.194.197, вольная 301, вольно 112, вольности 167.168, свавольством 165 (але: вільні 314) і т. ін., також помста 274, помсту 220, помстою 272. Але пише: нічний 44.105, нічне 228, нічною 326, безкінечне море 102. Слова на *-ore-*, *-ere-*: вперед 217, берег 80, ворог 25, але поріг 6.15.

Давнє слово „прозьвище“ правильно змінилося в нас на прізвище (не призвіще!), чому й Рильський дає: прізвище 125.126.151.184, прізвищем 186, прізвисько 185.306, прізвиська 175.

Початкове *o* в закритім складі міняється в нас на *i*, а до того приймає ще й приставне *o*, напр.: вівса 14, вівсяний 115, вівтар 11.106, у вічі 156, в вічі 127, так само: відітхнуть 63, відітхнув 76 (також: одігнать 171, одійшов 154, одірвати 119, одішлем 82, тут скрізь треба б: віді-).

Приставки *до-*, *відо-*, *одо-*, *надо-*, *подо-*, *зо-*, *обо-*, *по-*, *розо-*, з'єднуючись із дієсловом, що починається з двох приголосних (але головно таких, що між ними вдавнину був *ъ* чи *ь*), міняють своє кінцеве *o* на *i*. Закон цей послідовно проведений у західньоукраїнських говорах, але він іще не частий у говорах східніх. У Рильського часто знаходимо тут *i*: дізнатись 212, дізнаюсь 136, дійде 314, дійшов 313, дійшовши 66, дістав 126, дісталось 156, діткнутий 152, відітхнуть 63, відітхнув 76, одігнуть 171, одійшов 154, одірвати 119, одішлем 82 (в чотирьох останніх прикладах ліпше було б: віді-), здіймуть 174, надійшов 138.139, підіймаю 123, підіймає 196, підійняв 67, підіймав 177, підіймали 175, зібрав 92, зібратися 101, зібравшись 177, зігнувся 173, зізнавшись 68, зійшлась 105, зійшлись 301, зіскочив 183, розіб'є 168, розігнався 66, обірвав 165, обітре 236, піду 208, піде 147, підуть 168, пізнати 160, пізнаю 320, пізнав 100.137.185.208.226.312,

пізнали 149.231, піймає 199, пірнула 58, спізналися 105, спіймати 58, спіткала 139 і т. п.

Але процес зміни *o* на *i* в приставках, як казав я вище, не охопив іще всієї східноукраїнської мови, а тому й Рильський часто позоставляє в цих випадках *o* незмінене: дождавшись 16, дойде 211, доймають 170, достався 148, досталося 302, достанеться 253, зостаться 100, зостався 208.222, zostались 213, зоставив 260, послать 187, послав 115.118.170, послано 139, посланець 177. 206, посланця 270, розпочне 64 і т. ін.

Східноукраїнським звичаєм Рильський пише тільки: візьму 87, візьме 180.292, візьмете 182.186, візьметесь 110, візьми 253, візьміть 148, форм: візьму, візьме він не вживає.

Ще трохи прикладів: на камені 138, променем 261, пера 307, далечінь 127, на ремінці 291.

2. З повноголосих форм треба відмітити два полонізми, що їх вживає Рильський,—це „злото“ й „кротний“: злото 135.152.326, у злоті 109, злоторогий 113, стократною луною. Форма „злото“ дуже поширена в Україні.

Форма „власний“, загально відіома в українській мові, прийшла до нас із чеської через мову польську: власні 43, власниці 314.

В східноукраїнській мові часом уживається приставки *про-*, коли західноукраїнська знає тут *пере-*. У Рильського маємо: Вітерець по колосках пройшов 282, листи проніс він потайні 282.

Замість „серебро“ загальноукраїнська форма „срібло“, у Рильського 106.217.

3. В словах: багатий, гарячий, ламати, монастир, хазяїн Рильський усе пише — згідно з живою східноукраїнською вимовою—*a*: багатий 112.124.132.153.179.226, небагатий 176, багато 101.121.307, багатир 232, багачем 193, гарячий 30.196.320, ламати 149, ламає 98, заламав 76, зламав 18, зламані 173, обламає 304, переламать 142, поламаний 201, поламані 98, розламають 54, з ламкої 300, хазяїн 29.68, хазяїна 206, хазяйнувати 315, хазяїнує 191, хазяйству 316, монастиря 301, в монастирі 301, монастирський 168.

Так само Рильський вимовляє: можна 137, барліг 178, доганяти 246, доганяє 46, зганяючи 17, неласкавих 180.

Але Рильський пише: погана 89, погано 23 — проти загальної живої вимови паганій (*paganus*) — за сучасним правописом.

За живою вимовою знаходимо в Рильського: прощай 213, прощання 257, перепрошаю 74, благословляв 204, кропива 176, рвонувшись 234, ухопив 235.

4. Прийменник або приставка *в* може бути тільки по голоснім звуці попереднього слова: Вийду в світ 136, чиновника взяли 64, слово взяв 188, На Вкраїні 97, Тепла в гробі 4, Пізненько ввечері 126, Долейко вдосвіта 128, Справа вся

187, Що то був за вчений 203, У школі вчителі 202 і т. п. Так само і в середині слова: навчив 136, навчала 84, провчу 230.

Коли ж попереднє слово закінчується на приголосну, тоді маємо *у* (а не *в*), напр.: Кинув у воду, Місяць угорі 142, Хоч увечері 201, Жаль узав 247, Князь узався 206, зібратъ узавтра 159, Наш усім 186, Стоїть уся 105, Край усяким 221, Тут умент 117, Біжить услід 247, Нам услід 3 і т. п.

Цих правил у літературній мові треба пильно дотримуватись, що звичайно й робить М. Рильський. Ось іще трохи прикладів: А вдома 302, Жив удома він 167, Як у господі в нас увечері з'явився 203 і т. п.

На початку речення або по павзі, зазначеній розділовим знаком, пишемо *у*: Узавтра виїду 213, Узавтра їду 214, Узавтра буде 280, Уперше бачили 140, Удень мовчать вони 199, Узав змальовувать 296. На траву, змучена, упала 139, Не мало народу всякого: усякий є народ 182. Всіх арештую я, усіх провчу я вас 230.

У Рильського знаходимо й немало відступлень від описаних тут правил, що можна пояснити не тільки вимогами ритму, але й тим, що по павзі, з якою ми звичайно говоримо, можна зачинати слово на *у*, напр.: Взяла уже 138, Його уранці 137, Челядники урозтіч 155, Липу упізнав 97, Говорив про урожай 103, Стрільці удосвіта 101, Дає унук 320, Погодиться усякий 284, Тішиться усяк 177, Можу я умерти 308, Голоси усі 188, Під столом взяли 153 і т. п. Так само: научився 105, приучиться 131.

Коли б від зміни *у* на *в* повставало три приголосні, тоді можна *у* на *в* не міняти: Виводити у світ 132, До дівчини удвох 146, Зле удвох 145 і т. ін.

5. Тих самих правил, що подано їх у § 4 для *в-у*, дотримуємось і для *і-ї*: по приголосній пишемо *і*, а по голосній *ї*, напр.: Жаль і гнів 3, Зичить смерти нам і недруг і сусід 3, Кров і рану 4, Тіл і крові 4, Меч і сагайдак 5, Край снів і радости 5, Хвалити й славити 20, Сміється й тішиться 320, З нами йшли 3 і т. п. Так само: хазяйнувати 315.

Недотримання цих правил у Рильського пояснюється або вимогами ритму, або павзою при говоренні, коли можна ставити *і*, а не *ї*, напр.: Сяючи і граючи 132, Вість визволення і радости 202 і т. п. Так само: хазяїнує 191, хоч хазяйнувати 315.

Часом у Рильського бачимо архаїчне „таїна“ замість звичайного „тайна“: Ховає таїну 112, Ховаючи глибоку таїну 96.

6. Деякі письменники дуже люблять уживати приставки *із* зам. *з*. Трапляється це й у Рильського, але не часто: Жовнірів іззива 242, Набик ізсува 324, Ізнизу дівчина 180, Десь ісховатися 262, Рухи заховать за пояс ісхотів 311, Жовнірам ізвелів 226, Нам господар ізвелів 232, Каже

ізов 306, До бою ізов 320, Звір ізов 117, Встають ізов 159, Стояв ізов 246, Ізов гуртуються 249, Ізов заглянули 287 і т. п.

Приставне початкове *і* перед словом, що розпочинається з двох приголосних: Ключем іржавим 150, Іржуть коні 99, Постаті з імлі 159, З імлі 224, З невідомої появлені імлі 201, Блискавка імлу перетина 250, Ішов ним 279, Ішла замислено 58, Скрізь ішла 164, Догніву більшого ішло 189, Так, певно, вже ішлося 83, Вони, мовляв, ішли на волі 128, Як ішли ми 158, Збудував іще 101, Нас іще 105, Розійшлися іще 127, Звір іще живий 145, Із тих іще 189, Вона ж іще 258, Не час іще 261 і др. Так само: навіщо 312.

Але форми без початкового *і* переважають: Хай нам зволить 147, Нависла мла 160, У млі 199, Даль загомоніла млиста 250, Ржа поняла 112, Що ржавить 144, За ржавими замками 74, Рушницю заржавлену 121, Шаблі старі, заржавлені 173, Коні ржуть 218, Ржуть коні 181, Заржали коні 136, Кінь Литви заржав 169, І бігос чарами щезає на очах 124, Щезла 128 і т. п., — в більшості тоді, коли попереднє слово кінчиться звуком голосним.

7. Старослов'янському *-ръ-* відповідає в нашій живій мові *-ри-*, *-рі-*, *-ре-*, *-ро-*, але в літературній мові прийняте тільки *-ри-*, чому й Рильський добре пише: дрижить 304, здригнувся 242, кривава 204, криваву 204, кривавим 201, кривавою 314, закривавив 272, так само: тривога 185.267 (рос. тревога), тривоги 114, тривожити 151, розтривожений 211, тривожно 79. Але давньому *-ръ-*, *-ре-* відповідає в нас *-рі-*: дрімав 154, дрімала 197, дрімало 160, затріщав 139.

Старослов'янському *-ир-* відповідає в західноукраїнській мові послідовне *-ир-*, а в східноукраїнській дуже часто *-ір-*. У Рильського—за приписом літературного сучасного правопису — знаходимо *-ир-*: вибирає 125, вибирається 130, збирає 78, збира 155, збирається 99.275, збирається 191, збиралися 174, збираються 139, збирачі 92, назбирав 172, обирає 283, вмирає 208, вмираю 274.

Давнє *-ли-*, *-лы-* дає в нас *-ли-*: Блиск 155.323, з блискучими 72, без блиску 82, пливають 115, пливає 60.73.

8. Старослов'янському *и* відповідає в нашій мові все *и*, але східнослов'янська жива мова скрізь знає: зима, вітати, братік, цвісти, вулік, гудзік, а західноукраїнська має тут тільки *и*: зима, витати, цвисти (в свою чергу, зах. укр. мова знає: мінута, трубіти, розхристаний, гармідер, протів, а східноукр.: мінута, трубити, розхристаний, гармидер, протів). У Рильського маємо літературну східноукраїнську вимову: вітати 317, вітаю 231.318, вітаєм 309, вітас 137.151, віта 326, вітають 244, вітала 158, завітали 254, повітати 128, повітання 190, привітати 169, братіку 82.158.167.170.186.209.262, братіки 191.192, квітне 283.322, квітками 214, цвіте 143.177.321, цвіло 76.174, зацвів 86.303, цвітом процвіте 167.

Але Рильський—за сучасним правописом — пише: зими 276, в зимі 112, зимовий 299, зимовії 99, висить 148, висять 200.72, зависає 123, звисав 307, звисали 148, навис 102, нависла 160, повисли 123, гудзики 311, в улику 59.

9. По *ж, ч, ш, щ* в корені слів в українській мові *е* міняється на *о*, а тому в Рильського знаходимо: жона 314, вчора 100.165.205.212, вчорашній 166, вчорашня 162, чоло 159, чотири 280, чому 166.189, шостий 114, шоста 160 і т. ін. Але шепіт 159.

По тих же шиплячих *ж ч ш щ*, а також по *й* та по м'якій приголосній у прикметниках із наголосом на кінці маємо *-овий*, а при наголосі не на кінці — *євий*: в бойовій 180.306, бойових 172, бойовому 159, бойову 251, бойові 322, (так само: бойовіще 245), дощовий 21, при дощовій 164, дощові 90, польові 196; липневої 177, перкалєвий 174, рожевий 281, рожеві 87.100, рожевих 131.325, хмелєвих 222, Доня князева 158, Пугачеві крики 55, струсєве крило 72, Тадєушевє вчинки 224, Гервазієві вчинки 224, Підкоморієві міркування 198 і т. ін. Але: житєвих 132, пурпурові 326.

10. Маємо *-о-* і в словах: бадьорий 305, льон 72, змальована 204, костьол 105, костьолу 102.176, на костьолі 175, у костьолах 221, костьолову 147, ксьондз 136, ксьондзові 257, сльози 136. 212. 258, сльозами 138. 208. 278, тьотю 134.

Згідно зо східньоукраїнською вимовою Рильський пише: пекельного 270, пекельною 267, посол 204. 221, як і прийнято в літературній мові.

11. В українській літературній мові вживаємо суфіксу *-еньк-* (а не *-оньк-*, як у мові західньоукраїнській), а тому Рильський пише: пісеньку 103. 180, пісеньок 121, легеньку 238, легенької 135, легеньким 320. 321, близенько 176, довгенько 121, тихенько 138. 313, швиденько 139; сукєнка 135.

12. Давнє „ляяти“ дало в нашій мові нормально „лляти“, що й знаходимо в Рильського: лляти 94, лле 123, зіллється 313, зіллялись 139, обіллявся 208, проллялось 248. Давнє „сяяти“ нормально мало б дати „ссяти“, що й чується в живій вимові, але в мові літературній защепилася форма „сяти“, рідко „сяіти“, що й знаходимо в Рильського: сяє 217, засяють 159, засяли 295, сяючи 180, сіяв 160. 304, сіяло 76, засіяло 220, чистим сяєвом 200.

13. Випад голосних у слові частий в українській мові, що маємо і в Рильського. В живій українській мові початкове *о-* по голосній попереднього слова може випадати, і цей відпад прийнято зазначати апострофом: На 'дній нозі 58, Не 'дсилав 14, Волів до 'станку дихать 49.

Мова наша знає дві форми: хотів, хотіли і хтів, хтіли: Хотів 81. 254—хтів 74. 80. 125. 150. 179. 205. 229. 235. 264. 265. 273, захтів 191, захтілось 58. Так само: зове 61, зовуть 721.78 і звуть 115. 175. 276, терпливо 257, бач 304 (бачиш), тра 126 (траба, треба).

У цих формах голосна не випадає: сохне 81, сохла 268, вітерець 101. 251. 282 — вітерця, Янкеля 109. 164. 192. 193, Янкелю 319, Янкелем 319; західньоукраїнських форм: схне, схла, Янкля, Янклю, Янклем і т. ін. літературна мова не вживає.

В словах: лоб, мох, ров, рот при зміні *о* не випадає: лобами 67, по лобові 222, мохом 102. 174. 278, із рову 217, рота 119.

Слово „заєць“ відмінюється за живою східньоукр. вимовою: заєць 61. 117. 127. 172, зайця 64. 68. 69. 93. 128. 141. 291, зайцеві 128, зайці 78, зайців 160, зайцями 63, Заячі гриби 78, як і прийнято в літературній мові.

14. Рильський, як то прийнято в літературній мові, пише *є* (не *я*) в словах: клене 78, заметені 299, угледівши 311 і ін. Пише: утекти 212, утєкла 234, втекли 246—втїкають 247, тікаючи 138. Пише: були осятри 303.

Пише з *і*: Сідають 298, сідав 103, поцілував 91. 323, ліг 243, поліг 240, приліг 71, кріпкої 101, двері 311. Але: застебати 311 (Словник Грінченка знає тільки застібати).

15. Згідно з живою вимовою маємо в Рильського *у* в таких словах: труїть 112, отруєна 139, отруєно 171, збруя 293 (на коні, зброя—оружжя), полум'я 208, у полум'ї 122, ступінь 127, уп'ять 290, шкура 147. 205, шкуру 121, 127, яструб 176, супокій 72, змруживши 300, зустрів 86, зустрічі 115, на муріжку 86.

Але: діброву 315, у діброві 101, дібров 115, огірок 58. Згідно з живою вимовою: глибокий 97, глибоко 131. 288, глибину 112.

16. Давнє „медвѣд“ в українській вимові зазнало переставлення складів: ведмідь 93. 113. 147. 178. 306, ведмеда 120. 124. 145, ведмедю 115, ведмедиці 121, ведмежа 68, ведмеже 115, ведмежу 121. 126, ведмедями 251.

17. По приставках на *д*, *б*, *з*, а також у пні по *б*, *н*, *в*, *м* і *р* перед *є*, *я*, *ю*, *ї* з традиції і згідно з живою вимовою Рильський ставить апострофа (паєрика): з'явитись 133, з'являться 134, над'їжджав 216, об'їжджав 51, з'явиться 137, б'є 141, розб'є 168, п'є 143, сап'янці 323, уп'ять 290, в'ють 135, здоров'я 9. 146, здоров'ячко 105, кров'ю 30, обов'язок 131, ім'я 24. 39, полум'я 208, сім'я 175, м'яко 135, на м'ясі 280, пам'ятаю 273, бур'яни 291, в бур'янах 139, пір'я 222, пір'ям 132, в подвір'ї 101 і т. ін.

II. Консонантизм мови Рильського.

18. Звука *дз* вживає М. Рильський у пні оцих слів: дзвінок 137, дзвоник 139, дзвінкий 177, дзвінко 161, дзвенять 155, задзвонили 159, продзвеніла 101, дзенькіт 240, дзеркала 157, дзюб 132. 150, ксьондз 104. 164, ксьондзові 104. 122 і т. п., але: роззявили 112. Звук *дж*: бджола 92, бджоли 59. 104, джерелó 187. В закінченні дієслів маємо *дж* із *д*, напр.:

дж: раджу 209, їжджу 64, в'їжджає 11, над'їжджав 216, об'їжджала 51, приїжджий 15, новонародженим 175, уроджений 106 і т. п., але неправильно: сижу 287, відхóжу 313 і др., треба: сиджу, відходжу.

19. Асиміляційні зміни приголосних: а) різні 175. 308, різних 103. 227. 310, вирізнялися 174, але Рильський звичайно вживає й форм етимологічних, тепер загальноприйнятих: різно 300, різноголосий 107, різнились 93, відрізнялась 79, розрізнить 325 і ін.; б) вояцтво 282, французький 311; в) сонячник 71, сонячний 70, сонячного 164, поручник 203; г) в коршмі 177. 192, коршомку 129; д) ближче 76. 86. 100. 127, найближчу 32, нижчий 60, нижче 51, небіжчик 305, швидше 281, легше 107. 252, довше 243; е) косцьоли 310, замість 161, але: в стьонжках 132, на костьолі 189. 305; є) м'яко 135; ж) почезли 181.

Згідно з прийнятим правописом Рильський пише *роз* і перед *ж*, *н*, *т*, цебо й тоді, коли в живій вимові чується *с*, напр.: розказати 147. 205, розкидані 135, розкішний 214, розкоші 179, розпачем 239, розпитувати 137, розпочне 64, розташувать 140, урозтіч 155 і т. п.

20. Рильський пише етимологічно *дж* (дъх) ув оцих словах: надхнення 87. 89, надхненням 320, надхнений 119, надхненням 308, надхнення 322, зідха, зідхання 296, зідхнула 131, зідхнувши 167. Згідно з цим випадало б писати етимологічно й „досвітчений“ (пень слова *світ*), але Рильський пише по загально прийнятому: досвідчений 135. 236, недосвідчений 104, досвідчені 124. 297, досвідчених 101. 179, пересвідчився 145, досвідом 131.

Згідно з живою східнослов'янською вимовою Рильський пише *т* (а не *д*) в словах: лапа 152. 238, лапами 99. 117, топтати 62, підтоптаний 68. 307, до танцю 318, у танець 318.

Рильський уживає однаково „звук“ і „згук“: Я пізнаю цей звук 321, Напружується звук 321, Пісні рідної звук крилатий 322 — Голодний згук 116, Дальній згук 119. 320, Любий згук 163, Весільні згуки 88, Згуки молитов 282.

Східноукраїнська жива й літературна мова знають тільки м'яке *н* в словах: рівнятися 89. 264, рівняв 137, вирівнюють 291, порівнять 188, порівняв 102, порівняно 284 і ін. (в західноукраїнській мові панують форми з *н* твердим: рівнятися, рівнав і т. п.).

21. Тяжкі до вимови групи приголосних Рильський пише фонетично, цебо з пропуском деяких приголосних, як тепер прийнято. Так, замість *стн* пише *сн*: безжалісний 3, безчесних 307, у благовісній 281, власною 302, власні 43, заздросники 324, злісніш 79, зловісний 202, зловісним 202, месник 281, радісно 325, радісніш 11. 321.

В групі *сли* випадає *л*: зумисне 127, умисне 321; в *зди* випадає *д*: пізніше 280; в ченців 166 випало *р*. Згідно з жи-

вою вимовою: Рильський пише: бо - зна з ким 136, чорзна - що 121. Уживає форм знайти і найти: знайшла 85, найшов 71. 260; пише: прийняв 179. 283.

Вставлення *в* до групи *вр* було вдавнину дуже часте, позосталося ще й тепер у живій мові: уздрів 139. 217, уздрівши 71. 99. 278.

22. Жива українська мова надзвичайно часто знає т. зв. протетичні (приставні) *в*, *й*, *г* на початку слова перед твердою голосною; в мові літературній протеза ця обмежена. У Рильського добре знаходимо: вівса 14, вівсяний 115, вівтар 11. 106, на вогні 280, вогняні 293, вуж 226, вузластий 58, вузькі 149, вуси 52, вуха 3. 325, вух 3. 37. 52, у вічі 137. 156 віч-на-віч 206. 237, снила уві снах 315, навіщо 85. 144. 193. 211. 215. 252. 312, живеш (зах. укр. жиєш), живе 125. 147. 189. 321, живуть 115. 321; янгол 251. 281. 325, янголи 201; горіх 99, горіхи 88 і т. п.

Поруч із тим у Рильського не мало випадків, коли він пише без протетичних *в*, *й*, *г*, напр.: огонь 124. 147. 159, огняні 152. 180. 278, паук 66, паутини 322, узькі 139, в улику 59, на улиці 163, ус 57, уси 122. 147 і т. п.

Морфологія.

І. Іменник.

1. Чоловічий рід.

23. Речівники на *-пис*—усі чоловічого роду, а не жіночого: Не написом старим славен 307, В літописи борів записано ту днину 69.

24. Родовий відмінок слів чол. роду дуже часто закінчується в нашій мові на ненаголошене *-у*, *-ю* (назви неживих річей, уявні, збірні, матеріальні й т. п.), чому в Рильського маємо: збору 104. 112, викупу 158, вітру 149, галасу 104, глуму 98, двору 93. 303, дому 162, жаху 126. 154, зору 112, костьолу 102. 176, ладу 16. 151. 300, льоху 51, маєтку 86, остраху 311, Паріжу 3, переляку 108, плачу 122, поговору 185, повіту 141, подиву 126, порогу 119, реготу 129, розсолу 302, саду 76, Сибіру 273, сліду 296, до смаку 168. 310, смутку 11. 89, сну 144, совіту 104, спору 121, столу 92. 104. 140. 154, страху 31. 222,—од страху 185, суду 149. 163, трунку 60, туману 4. 180, часу 31. 81. 116, шинку 111, шляху 74; бою 96. 109. 153, гаю 138, жалю 138. 177. 227. 242. 289, звичаю 149. 193, каменю 139, краю 110. 123, напою 152, огню 4, покою 218, раю 200, спокою 249, урожаю 276 і т. ін.

Родовий на *а*: ударами бича 116, біля бока 296, ще з досьвітка 162, без сорома 145, до стола 133. 152. 294, чола 100, монастиря 301, до Познання 184 і т. ін.

Рильський пише тільки: сьогодні 79. 104. 136. 140. 163. 212. 253. 298. 300. 319 (давнє *сегодьне*, *сегодьни*, потім скрізь поширене *сегодня*). Знаходимо в нього й цікаву форму *дні*: Шапку соняшного дні зав'язують 164. Див. вище § 8.

25. Закінчення давального відмінну *-ові*, по м'яких приголосних *-еві* (не *-ьові*), все збільшується в українській мові, чому широко вживає його й Рильський: а. В назвах живих істот: батькові 115. 213. 231, боягузові 287, бранцеві 227, генералові 305, графові 71. 312, дідові 254, зайцеві 128, князеві 96, ксьондзові 104. 122. 257, магнатові 287, майорові 244, майстрові 319, Матвієві 178. 256, москалеві 238, мужеві 298. 314, Наполеонові 326, оленеві 114, панові 50. 120. 151. 290. 304. 308, полякові 144, рибакові 112, сватові 85, синові 207, співцеві 98, стрільцеві 43. 145, хлопцеві 82. 94. 131. 137. 213. 215. 257, хлопіві 315, Яцькові 164 і т. ін. Це *-ові*, *-еві* звичайно ненаголошене, рідко наголошене.

б. Але цікаво, що закінчення *-ові* віддавна вже охоплює потроху й назви осіб не живих, а навіть абстрактних: вітрові 198. 227, вчинкові 147, домові 242, людкові 190, кораблеві 43, краєві 208, народіві 277. 318, процесові 285, світові 75, шлюбіві 286 і т. п.

в. Стародавнє закінчення *-у*, *-ю* не рідке в Рильського, але часто викликане вимогами ритму: вождю 323 (а не: вожду), кропителю 188, ледарю 53, пан отцю 111, Підкоморію 144 і т. ін. Взагалі треба підкреслити, що в українській літературній мові, як і в живій, форми на *-у*, *-ю* дуже часто знані.

26. В українській пресі, а часом і в книжках, не рідко знаходимо загублення кличного відмінку; пишуть: пане редактор, професор, директор і т. ін. Це помітна недостача, бо ж наша мова вповні зберегла форми кличного відмінку. Так, Рильський уживає кличних форм постійно, де треба:

а. Слова, що закінчуються твердим приголосним, мають кличний відмінок на *-е*: брате 82. 150. 167. 243. 306. 310, Пане Бухмане 187, генерале 307. 308, гетьмане 307. 310, годе 276, графе 145, доме 241, капітане 252, крові 170, майоре 228. 243, молокососе 211, Рикове 234, світе 126, суїде 148. 305, Тадеуше 15. 145, тиране 219, хаме 106 і т. ін.

При цьому *г, ж, х, ц* перед цим *-е* міняються на *ж, ч, ш, ч*: Боже 136, вороже 218, друже 89. 167. 238. 265. 302. 315, Петербурже 62, земляче 309, панотче 122, хлопче 209. 222. 263 і т. ін.

б. Слова, що мають *ж, ж, ч, ш, ц* перед закінченням, кінчаються в кличному відмінку на *-у*: бешкетнику 313, братіку 82. 167, дурнику 115, зраднику 212. 214, ключнику 150. 255, мрійнику 86, негіднику 214, ножику 238, пустиннику 115, соколику 213, батьку 322, дядечку 208. 210. 211, дядьку 209, маршалку 304, паниченьку 49, паночку 93, Тадеушку 15, Яцьку 263. 287, брехачу 151, шляхтичу 254, сину 261 і т. ін.

в. Слова, що закінчуються на м'яку приголосну та на -*р* мають кличний відмінок на -*ю*: блазню 152, бранцю 247, ведмедю 115, Гервазію 152, герою 214, гульцяю 64, дурню 150, лицарю 219. 247, Матвію 184, Янкелю 319 і т. ін.

Наголос в кличнім відмінку звичайно на корінному складі, на кінці слова ніколи не буває.

27. Орудний відмінок однини від слів, що закінчуються на м'яку приголосну або на *ж, ч, ш, щ, р*, має закінчення -*ем* (а не -*бом*): Віднем 204, гнобителем 191, жалем 139, 213, зятем 53, конем 252, кораблем 107, москалем 178, огнем 242, півнем 44, ясенем 88, ножем 146, багачем 193, каштеляником 266, ключом 130. 150, мечем 11. 175. 190, плачём 213, родичем 286, розпачем 239, Тадеушем 166, шляхтичем 269, маршем 140, палашем 104. 269, дощем 28. 320, плащем 208, звірем 116, шинкарем 105, гульцяєм 166 і т. ін. Зовсім добре Рильський пише: вахлярем 29, але зле: вахляром 171.

28. Місцевий відмінок чолов. роду має в літературній мові, як і в живій, кілька закінчень:

а. Слова на тверду приголосну закінчуються на *і*: в-у-на-по бенкеті 268, галасі 66, гербі 107, гніві 53, гуморі 50, домі 163, костьолі 189, лісі 146. 172, листі 183, наметі 97. 113, поклоні 110, реві 238. 276, роздумі 70, столі 148, сурдуті 109, тумані 160, часі 52. 64, дворі 46, обширі 200, спорі розпачі 128, плащі 55 і т. п.

б. Слова на м'яку приголосну закінчуються так само на -*і* (а не на -*и*, чи -*ю*, як у західньоукраїнським): на-в-у-по камені 10, коні 109. 158. 159, огні 57, 283, шпиталі 163 і т. ін.

в. г. Слова на *з, ж, х* міняють їх на *з, ц, с*: на-в-у-по березі 156, одязі 6. 163, порозі 9, поверсі 157, поросі 248, русі 196. 323 і т. п.

д. Слова односкладові закінчуються на -*у*: на-в-у-по бору 130, вітру 47. 90, двору 51, диму 228. 240, дому 150. 274, меду 285, мечу 52, ряду 325, саду 70. 324 і т. ін. Наголос у цих словах постійно на кінцевім -*у*, чим ці форми й різняться від форми родового на -*у* що тут наголошеного-*у* не мають (§ 24).

Так само й слова з *з, ж, х* перед закінченням кінчаються на -*у*: на-в-у-по одягу 268, будинку 55, війську 213, віку 316, вінку 5. 263, ганку 51. 157, горбику 78, замку 148. 165, затишку 77. 79, кубку 50, кутку 137. 162, куточку 106, муріжку 86, мішку 94. 326, піску 13. 135, поєдинку 55, полку 233, порядку 59. 158, садку 88. 134, сеймику 125, Слуцьку 180, смутку 50, току 176, шинку 230, язика 104, верху 80, даху 10. 176, жаху 46, страху 153, шляху 143. 161 і т. п.

е. Односкладові слова на -*й* закінчуються на наголошене -*ю*: на-в-у-по бою 125. 147. 176. 220. 260. 293, гаю 10. 114. 200. 251, краю 6. 56. 39. 105. 220. 322, раю 90. 114

і т. п. Неодноскладові слова на *-ї* рідко кінчаються на *-ю* (не акцентоване): в покою 63, по покою 135.

А часом ці ж односкладові слова на *-ї* закінчуються на *-і*, але ненаголошене: на *-в-у-* по бобі 124. 246. 260. 273, гай 128. 147, двобобі 121, краї 261. 276. 278. 319. 326 і т. ін.

Двоскладові чи багатоскладові слова на *-ї* усе кінчаються на *-і* ненаголошене: на *-в-у-* по неспокій 117, покій 49, спокій 113, супокій 114. 123 і т. п.

ж. Вплив закінчення давального відмінку на закінчення місцевого дуже сильний в українській мові, а тому й у Рильського маємо закінчення *-ові* не тільки для назов живих істот, але й для неживих речей: по батькові 316, на графові 296, по звіреві 120, по Косцюшкові 182, по мужеві 89, в убивцеві 262, на брукові 3, в якому вчинкові 173. 267, по видові 142, в-у військовій 204. 237, в домові 220, на дубові 288, в замкові 140, при кубковій 265, по лобові 222, у Нюренбергові 189, в порядковій 146, при сміхові 25, в смутковій 54, у статутівій 284, в танцеві 325, по трупівій 312 і т. ін.

29. Назовний відмінок множини, особливо у слів на *-ки*, часто має наголос на кінцевому складі: вітрі 113, голосі 98. 116, лані 278, лісі 87. 210, меді 51, поясі 180. 197, сині 317, снігі 99, соколі 113, ставі 199. 215, вовкі 143. 200, голубкі 177, козаки 239, колоскі 149, молоткі 161, парубкі 88, скрипки 103, юнаки 278, огні 177, півні 134, стрільці 66. 115, ченці 77 і т. ін.

Слова на *-ин* у довговиковій українській літературній традиції все закінчувалися на *-е*, але Рильський — згідно з новим правописом — закінчує їх на ненаголошене *-и*: дворяни 106, громадяни 321, краяни 230, міщани 203, селяни 50. 102. 318, сициліяни 158 і т. ін., так само: люди 83. 131. 200 зам. традиційного: люде.

Давнього закінчення *-ове* літературна мова вживає тільки в однім слові: панове 163. 173; див. іще § 31. Від слова „рукав“ множина рукава 318.

30. Найчастіше закінчення родового відмінку множини *-ів*, часто наголошене: бобів 157. 178, борів 200, возів 36, вусів 52, голосів 51, горобців 48, дотепів 48, гультяїв 152, зубів 142, женців 16, індіків 44, кутків 53, кушів 10. 138, лосів 19, ланів 114, мерців 156, москалів 12, оленів 19, панів 50, псів 25. 46, палахів 162, рукавів 41, снів 5, стрільців 119, 146, тинів 43. 242, ченців 166, чортів 196 і т. ін.

Для слів на м'яку приголосну *-ей*: гостей 98. 126. 130. 133. 140. 151. 189, грошей 50. 178, коней 58. 177, людей 112. 50.

Слова на *-янин* закінчуються на наголошене *-ян*: селян 316. 317, краян 52.

31. Кличний відмінок для „брат“ часто в Рильського братове 35. 43. 123. 190. 194. 221. 242. 255. 283. 289, також браті 256 і браття 184.

32. Орудний відмінок множини закінчується на *-ами*, *-ями*, а наголос дуже часто на передостанньому складі: боями 164, ведмедями 251, звірями 114, норцями 115, сніпками 282 і т. п.

Інше закінчення: кіньми 220, людьми 21. 82. 134. 142. 156. 276.

2. Жіночий рід.

33. Рильський добре уживає форм жін. роду: хода, річка (не: ріка), змія. Почулася ходá 58. Вчулася страшна чиясь ходá 73. Йде повільною ходóю 79. Непевною ходóю ішов 211. Пішов невірною ходóю 215. Хотіли у річці втопить 186. Загуб на річці міст 218. То змія повзе 127. Змія все довшає 128. Також: змій неначе довгий пас 201.

34. Кличний відмінок: Зосенько 133, зраднице 312, Польще 4, сестрице 83, зброе 271, Зосю 133. 314 і т. ін. У слів з наголосом на кінці в кличній в. наголос переходить на корінь: весна́—вєсно 278.

35. Орудний відмінок у слів на *-я* кінчиться на *-єю* (а не *-юю*): будівлею 246, землею 43. 251, шаблею 126. 152. 157. 173. 185. 191. 236, брехнею 214. 215. 294, господинею 315, метушнею 124, панею 260, пекарнею 289, піснею 108. 223. 322, сотнею 197, бурею 259. 320, вечерею 151, зорею 284, Зосею 84. 234, живицею 313, правницею 184, птицею 127, рушницею 31. 179 і т. ін.

Так само слова на *-жа*, *-ча*, *-ша*, *-ща* кінчаються на *-єю* (а не *-юю*): депешею 27.

36. Місцевий відмінок закінчується на *-і*: на сосні 48, у коршмі 192, причому *з, ж, х* перед цим *-і* переходять у *з, ц, с*: у тривозі 241, у тузі 4. 153. 249, у зачісці 28, у казці 6, на скатерці 78.

Слова на *-я* так само кінчаються в цім відмінку на *-і* (а не на *-и*): в нещасті 139.

37. Як і в чоловічій роді, назовний відмінок—особливо у слів на *-жи*—дуже часто має наголос на кінці слова: бритві 306, відьмі 113, жабі 200. 216, корові 44, молитві 144, скирті 10, блискавці 251, гілці 148, головці 176, грудці 128, думці 308, жабці 21, жінці 153. 183. 227, качці 134, квітці 92, книжці 6, криничці 112, низці 162, панночці 92, пелюстці 100, пляшці 153. 155, пташці 24, річці 4. 251, свічці 31. 199, стрічці 80. 313, хатці 299, хмарці 249, чутці 168, шибці 109, пісні 161, шаблі 173 і т. ін.

38. Рильський уживає таких закінчень у родовій множині:

а. Чиста основа слова: дібрóв 16. 113. 115, дрібніць 11, пожеж 317, пригод 159, скарг 230, заль 51, мод 26, полиць 11, тасмниць 30 і т. п., при чому *о* та *е*, згідно § 1,

змінюються на *i*: брів 46. 138. 147. 208, гір 89, зір 77. 201, кіз 231, кіп 10, кіс 16. 33. 58. 100, корів 17. 171, ніг 117. 139, сліз 6. 39. 210. 321, ряди топіль 10, ягід 98. 99 і т. ін. Від слів на *-ця*: жниць 161, нісенітниць 313, рушниць 145 і т. ін.

б. В словах на *-жа, -ва, -на*, з приголосною перед ними, вставляється в закінчення *о*, цебто родовий множини закінчується на *-ож, -ов*: бóчок 51, вітівок 297, волошок 135, га́док 148, голівок 145, догада́к 227, думо́к 81. 101. 148, жіно́к 30. 239, загадо́к 37, зіро́к 201, зморшо́к 142, казо́к 144, качо́к 14, книжо́к 31, ла́стівок 177. 277, овечо́к 102. 168, панночо́к 15. 97. 162, пісе́ньо́к 121, пляшо́к 156. 239, похи́бок 147, сва́рок 147, стрічо́к 58, тари́лок 21, тичо́к 57, хма́ро́к 43. 90, шкляно́к 197, мо́литов 38. 159. 259. 282, піхов 265, со́сон 52. Наголос часто тут на кінці слова.

В словах на *-ля, -ня*, з приголосною перед ними, вставляється *е*, цебто родовий множини кінчиться на *-ель, -ень*: више́нь 30, земе́ль 24, конопель 172. 325, пісе́нь 77. 265, со́тень 66. 159. 174. 317, шабе́ль 269. 300 і т. ін.; наголос дуже часто на кінці слова. Форму „п'ять сотен“ 88 уважаю за недогляд, треба сотень. Від сестра—сестер 11.

в. Закінчення *-ей* (наголошене), *-ій*: куре́й 24. 133, мише́й 235, свине́й 222, лілі́й 92, піні́й 88, стихі́й 250 і т. п.

39. Знахідний множини однаковий із назовним і часто має наголос на кінці слова, особливо у слів на *-ки*: грядки́ 13, квіткі́ 14, люлькі́ 136, пляшкі́ 123, подушкі́ 183. 262, хусточки́ 291, чаркі́ 123, шибкі́ 18, мо́литви 46. 180, сакви́ 256, шаблі́ 225. 278 і т. ін.

40. Орудний відмінок множини жі́н. роду кінчиться на *-ами*, з наголошеним *а*: гадка́ми 5, зірка́ми 132. 176, казка́ми 133, квітка́ми 21, пісня́ми 161. 277, свічка́ми 200, стежка́ми 164, стрічка́ми 324, шабля́ми 240 і т. ін. Так само слю́зами 138. 208. 278, але й слізьми́ 4. 268. 308.

Форми: во́дами 217, со́снами 97 мають наголос на початковому складі слова, за впливом форми назовного множини.

41. Місцевий відмінок множини кінчиться на *-ах, -ях*, часто з наголосом на кінці слова: бричка́х 46, на грядках 180, в кешенях 48, у книжка́х 204, на щоках 142 і т. ін.

42. Слова чол. або загального роду з закінченням на *-а* відмінюються як відповідні форми роду жіночого. Таких слів жива українська мова знає дуже багато, не мало їх і в Рильського: Біда́ха як не жив 66, во́йка 317, му́зика зупинивсь 322, був пали́вода 122, промо́вця змушений 300, суддя́ 134, су́сіда наш 62, су́сіда мій 63 (але цимбаліст 319); бо́жому слу́зі 147, свого су́сиду 296, су́діє 55. 164, верхово́дою 288, перед му́зикою 320, бува́в приви́дцею 101, судде́ю 160. 196, G³ п'я́ниць 152 і т. п.

3. Приголосна відміна.

43. Слова жіночого роду приголосної відміни (чи т. зв. основи на *ʲ*) кінчаються на *ь* або на *ж, ч, ш, щ*: напад^ь 148, сіножа^ь 293 і т. ін. Слова: ціль, путь — жіночого, а не чоловічого роду: Єдину мали ціль 93. Погляди на нову путь 178. Путь належну їм дали 186. Пішов у путь останню 203. Вибрався у небезпечну путь 204. Одважну вашу путь 256.

44. Родовий у слів на *-ств* (і взагалі на дві приголосні на кінці) кінчиться на *-и*: безпечности 247, злости 143, зручности 136, користи 152. 168, милости 139, напасти 240, повинности 150, повісти 263, радости 134. 158. 168 343, совісти 314, сучасности 149, чести 178. 228. 259. 314 і т. п. Так само смерти 223, любови 134. 213 і ін.

Слова з однією приголосною по голосній на кінці кінчаються на *-і*: люті 229, сповіді 237 і т. ін., але помилково люті 172, тині 87. Від „мисля“ родовий без мислі 89 (дав-не мисль).

45. Давальний відмінок усіх цих слів кінчиться на *-і*: нерозважності 240.

46. В оруднім відмінкові: 1) приголосна, коли вона не губна й коли стоїть поміж двома голосними, подвоюється, 2) коли ж стоїть між приголосними, не подвоюється, і 3) *о* та *е* змінюється на *і*: молоддю 37. 137, челяддю 173. 307, сіллю 184, зеленню 78. 177, тінню 264, блідістю 272, вдячністю 212, вульгарністю 76, легкістю 16, лютістю 117. 138, молодістю 296, мудрістю 113, мужністю 112, певністю 83. 309, побожністю 35, покорністю 288, радістю 92. 131. 278. 295, рівністю 25, романтичністю 47, свіжістю 30, студеністю 100, суворістю 87, честю 54. 208, чуйністю 222, смертю 176, кров'ю 30. 246. 238, любов'ю 268 і т. п., здобиччю 113.

Дуже рідко знаходимо архаїчне закінчення *-ею, -ію*: властею 284, смертею 289, честею 68, кровію 274.

47. Місцевий відмінок кінчиться на *-і*: у-на-в-по злості 45, маєтності, старості 132, цікавості 244, щирості 310, любові, мислі 268, пам'яті 320 і т. п.

48. Назовний та знахідний множини кінчаються на *-і*: вісті 168. 184. 204. 273, гості 139. 226, мислі 7, ості 138, печалі 84, повісті 7, постаті 224, тині 217 і т. п., але: гусі 136; один раз: вісти 183.

49. Родовий множини: костей 98, речей 214 і т. ін.; але вривається сюди й закінчення чол. роду *-ів*: повинностей 296, при: повинностей 38.

4. Ніякий рід.

50. Назовний однини Р. вимовляє й пише так: діло 126, 188. 153. 302, джерелó 187, жалó 6. 138. 214, багно 2 6, звіря налякане 292, Все плéмено 157, стремéно 204, хлопчєня 288, дівчá 71. 164; збіжжя 61. 65, обліччя 31. 239, подружжя 200, весілля 103, здоров'я 9. 123. 328, пір'я 222,

Львівська державна
наукова бібліотека

№

4346

Львівська державна
наукова бібліотека
АН УРСР

24.375

и 60.556

повітря 320, вітання 317, волóсся 72 і т. ін. Давня щиро українська вимова: зерно 113, ім'я 39. 104. 169. 173. 301, але маємо й нові: зерно 132. 133. 200, ім'я 24. 104. 122. 203. 215; так само: чóло 152. 154. 159 й чолó 72. 131. 141. 199. 240. 254. 277. Завжди східньо-українське полум'я (а не поломінь): Полум'я зростає 123, Полум'я роздмухує 208 і т. ін.

51. Родовий може бути й незмінний: Вийнята із полум'я підкова 227.

52. Давальний усе кінчиться на -у, -ю, але часом закінчення -ові вривається й сюди: серцеві 277, небові 200.

53. Як і в живій східньо-українській мові, у Рильського в місцевім однини панує закінчення -і: на-в-у виданн. гавканні 116, конанні 274, коханні 131. 260, промінні 75. риданні 207, убранні 57, утіканні 209, щасті 317, житті 226, обійсті 150, обличчі 67, повітрі 123. 216. 239. 321, подвір'ї 45. 101. 136. 181. 299, полум'ї 122. 168, вістрі 44, гнізді 150, горі 240, дереві 107. 119, ділі 153. 186, дуплі 99, ложі 274, місті 105, місці 104. 129. 175, морі 321, полі 7. 69. 109. 128. 156. 175. 268, рамені 157, селі 40, серці 12. 76. 79. 143. 148. 259. 267. 270. 273, сіні 44, слові 258, сонці 143. 180, становищі 224. 226, сховищі 113, сяєві 216, саяві 156 і т. п. Наголос на тім складі, як і в назовнім.

Дуже рідко бачимо тут і західньо-українське -ю, але тільки 3 приклади на цілу книжку: в здоров'ю 31, в піддашню 150 і при сніданню 59. Форма „по полю“ 10 — залежно від *по*.

Ліжко, на ліжку 163.

Закінчення -ові вривається вже навіть до ніякого роду: Велику тайну ховає в серцеві 258, Ожива навіть у тебе в серцеві 310.

54. Орудний відмінок у слів на -я кінчиться на -я.м, від -е на -е.м: надхненням 320, промінням 16. 180. 281, сніданням 160, шепотінням 324, волóссям 111, гіллям 5, почуттям 282, обличчям 335, лістям 325, щастям 131, нещастям 70, дитям 273, пір'ям 132, полум'ям 199, пташам і т. ін.; лицём 146, селищем 176 і т. ін.; ім'ям 289 і іменем 204.

55. Назовний, знахідний і зовний множини кінчаються на -а, -я: видóвища 113, двéрцята 149, колéса 193, коліна 87, раменá 153, стремéна 219. 293; військá 139. 168, дивá 306, ділá 162, іменá 303, племенá 315, літá 163, чудесá 112, вікна 162, плéса 91, сéла 157 і т. п.; деревá 88. 98. 112. 304 і деревá 88. 95. 118. 138. 202; сільцá 93, зіллá 282, серцá 182 і т. п.; плéчі 323.

56. Родовий множини звичайно уявляє чисту основу: дерев 113. 251. 317, див 162. 277, небес 152, пер 283, знамен 40, дзеркал 51; від вікно, серце — вікон 53, сердець 193 і т. ін.; при цьому *о* та *е* в останнім закритім складі часто змінюється на *і* (§ 1): слів 32. 101. 165. 192, до пліч 164. Від *око* й *ухо* позосталися архаїчні: очей 100. 138. 152, ушей 152. 211. 307, але й вух 3. 37. 52. Від *поле* — з *полів* 15, хоч загально літературне *піль*.

Слова на -я з подвоєною приголосною перед ним кінчатся на -b, а приголосний перед ним не подвоюється: вага́нь 236. 312, віщува́нь 43, міркува́нь 81. 128. 186, піклува́нь 257, повста́нь 186, сповіда́нь 167, узлісь 114; обліч 100.

Закінчення чол. роду -iv вривається й сюди, але літературна мова ще оминає його; так, у Рильського тільки й маємо: копитів 218 і копит 36, зідханнів 269 і імєннів 282.

Слова на -я (з ѣ): близня́т 30, качєня́т 6, очєня́т 30, курча́т 162.

57. Інші форми: кри́лами 225, в оча́х 155, на плє́чах 153 і т. ін.

5. Слова без однини.

58. Назовний і знахідний: терезі́ 200, гру́ди 153. 241, двє́рі 45. 150. 176. 207. 311, коно́плі 222, сіни 155. 156. 307, па́хощі 88, ра́дощі 84, дро́ва 222, пе́рса молоді 295. 131, уста́ 210. 282.

59. Родовий кінчиться на: 1) -iv: кайдани́в 30, кучері́в 295, ле́генів 118, ло́вів 210, обі́ймів 214, ча́рів 320; всі слова на -и́і: весє́лощів, го́рдощів 83, за́здо́щів 50, ла́сощів 181. 303, лю́бощів 30. 131, пе́стощів 56, ра́дощів 131, хитро́щів 172. 238; 2) чиста основа: Альп 39, ворі́т 4, цимба́л 319, твар 104, шпара́г 140, або зо вставним о чи е в останнім складі: вінець 146, конопє́ль 141, обжі́нок 16 і. т. ін.; -ей: двєре́й 11. 49. 50. 155. 247, діте́й 5.

60. Місцевий: у сі́нях 181, у коно́плях 223, у гру́дях 14 і на грудя́х 130. 159. 213. 266.

6. Двійне число.

61. Двійне число ще сильно збереглося по всіх українських говорах (але більше в західніх); шкода тільки, що мова літературна не підтримує цього цінного архаїзму в нашій мові, що відрізняє нас від інших слов'янських мов.

В чоловічій роді від двійни позосталося небагато форм на -а: ву́са, рукава́ і ін., віддавна замінилися множиною на -и. У Рильського маємо: два браті́ 95, діді́ 285, шинкі́ 104, три ряді́ 28, ра́зи 116, ла́пи чотири 119 і т. ін. Цих форм на -а (русизм!) українська мова ніколи не знає.

62. Форми двійни жіночого роду широко відомі по цілій Україні, випадком маємо їх і в Рильського: дві полови́ні 127, чотири руці́ 238, бо звичайно він уживає за неслухним приписом правопису—форм множини на -и: дві а́рфи 200. 216, голови́ 66, грома́ди 60, ко́ршми 101, па́ри 231, стрілі́ 292, до́ньки 143, руки́ 41, стрі́чки 57 і т. п. (хоч у живій мові тут чуємо: дві голови́, дві па́рі і т. д.)

63. Форми двійни ніякого роду вдавнину закінчувалися на -ѣ, цебто на -і, від чого позосталася по цілій Україні форма: *дві слові́*, прийнята й у мові літературній; жива мова сильно зберігає двійню і в ніякім роді, а літературна непотрібно оминає. У Рильського маємо: дві слові́

190, але: два о́зера 199, два сонця́ 126, два стеб́ла 66, три баря́ла 197 (в живій мові: дві озері́, дві сонці́, дві стеб́лі три барилі́, або: двоє озер...).

64. Орудний двійні кінчиться на -ма: дверя́ма 20. 138, очя́ма 74. 101. 136. 176. 201. 306. 319, плечя́ма 141. 261, але й очя́ми 72. 132. 200. Див. §. 77.

II. ПРИКМЕТНИК.

65. Згідно з живою київською вимовою, прийнятою в літературній мові, М. Рильський вимовляє ось ці прикметники з наголосами на кінцевім складі (це головнo двоскладові прикметники); при зміні цього прикметника наголос позостається на тім самім складі; це будуть переважно прикметники на -ний (але не -ний) та -ий. На -ий: буйний 88. 172, буйна́ 293, буйно́го 282, буйні́ 99, буйних́ 326, буйні́м 259, буйні́ми 180, голосно́го 48, гучну́ 66, дрібних́ 199, запальний 97, запашне́ 170, земні́ 26 (але стара укр. вимова зе́мний), кремезний 48. 177, міцний 48. 118. 233. 240, міцні́ 113, мовчазний 325, мовчазна́ 214, мутний 215, мутні́м 215, нічний 44, нудний 152, огняні́ 152, 180. 278, осяйний 11, осяйне́ 326, послужна́ 85, смачний 11, смутний 161. 216. 324, страшний 44. 117. 123. 206. 255. 291, страшна́ 255, страшне́ 113, страшно́го 216 страшної́ 9, страшну́ 154, страшно́ю 152. 259. 309, страшних́ 256, страшні́ми 198, сумний 52. 142. 143. 199. 227. 252. 322, сумна́ 138, чудний 80. 82, чудна́ 120, чудні́ 113, ясний 123. 132, ясна́ 120, ясне́ 282. 326, ясно́го 104. 279. 305, ясної́ 277, ясно́му 308, ясно́ю 100, ясні́ 91, ясных́ 5. 152, ясні́м 16, ясні́ми 216 і т. ін.

Двоскладові прикметники на -ий завжди мають наголос на кінці: боязких́ 126, бридке́ 214, гіркий 124, гіркої́ 211, гірку́ 143. 262, гіркі́м 212, гнучка́ 132, дзвінкий 108. 118. 177. 217, легкий 180. 282. 325, легкі́ 325, легкі́м 28, легкі́ми 295, меткий 180, морські́ (стара укр. вимова мо́рський), низький 323, палкий 206, палка́ 117, палко́го 317, палкі́м 186, сільський 6. 123, стрункий 28. 91, струнка́ 132, тяжкий 58. 104. 112. 116. 138. 139. 148. 151. 172. 231. 238. 241. 255. 258. 260. 266. 307, тяжка́ 117. 236. 259. 266. 2802, тяжко́го 238, тяжко́ю 324, тяжкі́ 161. 174, тяжких́ 161, тяжкі́ми 240, чуткий 199, швидкий 222 і т. ін.

Так само: блідий 111. 189, бліда́ 156, бліде́ 202, бойово́му 159, бойову́ 251, в бойовій 180. 306, бойові́ 322, бойових́ 172, військова́ 163, військово́у 320, градова́ 90, домових́ 240, дощовий 21, другий 199 (звичайно дру́гий), малий 207. 297. 320, мали́м 259, медових́ 51, польові́ 196, святкову́ 102, снігові́ 303, старий 81. 121. 149. 306. 317. 319, твердий 246, тугий 116 і т. ін.

66. Але кінцевого наголосу, як то чуємо в живій мові, часом не дотримується, чому повстають непотрібні подвійні форми: близький 19 і близький 61, близька 208, люд-

ська 169, людські 379, людських 138. 263 і людський 130. 169, людської 125, нова 84, нове 91. 130, новою 100 і новий 14. 134. 210, нова 50. 303, нового 325, нові 165, нових 282, і кодекси нові і нові туалети 24, простий 252, проста 6, простого 66. 89, просту 103. 109, простим 108, простих 89 і простий 192. 203, п'яний 176 і п'яних 53, тонкий 28. 144. 161. 244, тонка 211, тонке 152, тонкою 185 і тонкий 118. 135. 294, тонким 156 і т. ін.

Літературна вимова знає: кріпкий, гнівний, грізний, у Рильського маємо: кріпкої 101, гнівна 321, грізний 101. 217. 342, грізного 154, грізні 211, грізний 119.

Ще приклади: англійський 120, люб'язний 63, ніжний 137, пишний 148, радій 266, світський 203, сміливий 146, чесний 164. 179 і т. ін.

67. Східньо-українська жива й літературна мова мають дуже багато прикметників на *-ий* там, де західньо-українські говори зберігають ще архаїчне *-ий*. Коли саме це буває, нема змоги докладно окреслити, але одне можна сказати: прикметники на *-ий* звичайно мають наголос на корені слова, а не на кінці його. У М. Рильського маємо: братнього 209, братньої 283, будній 174, вечірне 199, вечірньої 141, господнім 204, давній 92. 140. 152. 170. 172. 177. 279. 274. 284, давня 66. 189, давнє 147. 200, давнього 87. 106. 112. 151. 184. 319, давньої 188. 283, давньому 275. 279, давнім 61, давньою 268, давніх 66. 79. 96. 174. 305. 319. 331, недавній 146. 227, стародавній 157, дальній 61. 101. 119. 320, дальнє 322, дальнього 218. 274, досвітнє 275, задніх 181, літній 63. 90. 149. 224. 262. 282, літню 303, могутній 76. 97. 226. 251, могутнє 281, могутнім 318, новітнє 237, новітньому 59, обіднього 294, останній 97. 106. 119. 248. 276. 285. 324, остання 62. 116. 183, останнє 214, останнього 159, останньої 93, останню 241, останнім 148, передніх 142, пізнім 160, природній 88, прислужній 319, ранній 60. 285, ранньої 95, ранньому 160, самотній 309, самотнє 138, самотню 261, синій 109. 217, сине 127, синього 296, синьої 117, синіх 159, стороннє 130, сусіднього 125, сусідніх 186, хатній 163, хатнє 228 і т. ін.

Прикметники на *-ий*, *-ий*: ближній 183. 199, ближнього 139, дружній 259, дружнім 145, мужньої 309, подорожного 77, справжній 159. 304, справжніх 67, художньої 89, художніх 296, але: кожному 60; вчорашній 166, вчорашнє 262, лишніх 84, нинішню 76, ранішньому 162, поранішнім 170, справдешній 254, справдешнє 76, справдешніх 316, сьогоднішній 103, сьогоднішню 146, тамтешнім 206, тутешній 65 і т. ін.

Прикметники на *-ий*: рідного 213. 279. 282, рідної 108. 322, штучної 142, шляхетний 309, бездітний 81, безмужну 119, залізний 96, невгамовний 199, поважний 66, потужний 91, старожітна 283 і т. ін.

68. Прикметники на *-авий*: Зеленавими лямовані мовами 98, Золотавий сніг 99. На *-яний*: кам'яна 138, кам'

янім 212, кам'яних 51, але: камінний крок 241, скаменів 154; тьмяна 113. Довгоший вовк 118.

69. Жива українська мова має дуже багато прикметників приналежності (на питання *-чий?*); М. Рильський вживає їх (а не родового іменника) вільно й часто: У пашеку ведмєжу 118, Кубло вороняче 288, Голови дитячі 72, Мої дитячі годи 97, Його дитячі дні 291, Іграшки дитячі 304, В снах дитячих 100, Заячі гриби 78, Лапи заячі 292, У молодєчих снах 100, Країни отчої 306, Чортяче діло 126, З дитинних літ 61; Розуму бабському 288, Сили бісівської 304, Вознєнський стрій 163, Отєцьке горе 143; Гусїні табуни 277, Ім'я Зосине 215, Очі Зосині 199, Орліні поклики 278, Павин хвіст 72, Теліменині очиці 141; Пастуші огні 200; Весєлковою млою 72, Графова голова 117, В графових словах 141. Домейкове нещастя 125. При дядькових дверях 207, Еолові арфи 200, Казковий велетень 306 і т. ін.

Оминайте в подібних випадках форм родового іменника: У пашеку ведмедя, Кубло ворон, Голова дітей і т. ін. Пор. § 136.

70. Рильський вільно творить вищий ступінь прикметників на *-иший* (ніколи на *-ійший*) звичайно по двох приголосних: вірніший 6, дрібніший 150, зручніший 125, сильніший 125, скромніший 78, чесніший 131, чорніший 287, вигідніша 18, повніша 30, міцнішої 105, страшнішої 240, чорнішою 251, значніші 179, темніші 112, важніших 165, світліший 287, щасливіша 158 і т. ін., часом і по одній приголосній: новіша 101, біліші 281, миліший 314, милішого 263, смілиший 150, скоріше 152 (західне *скорший*), щиріші 89.

По одній приголосній частіше маємо *-иши*: грубіший 118, молодіший 306, молодші 95. 177. 240, молодших 320, тоншої 299, Інтерес збудити живіший 206 і т. ін.; вищої 89.

В східньо-українській літературній мові тепер сміло творять вищий ступінь на *-иший* і тоді, коли ми до того не звикли, напр. у прикметниках багатоскладових. У М. Рильського таких форм мало: зрадливіший 131, обширніша 18, натуральніша 139, загадковіші 112 і т. ін.

Звичайно кажемо: „старий становищем“, а „старіший віком“. У М. Рильського для зазначення віку маємо обидві форми: Один старіший був 287, Ідуть за молоддю старіші 137, Старіші радяться, молодші до кульбак 177, Старіші на лавках, а молоді позаду 301, З панною старіших трохи літ 130, Старші віками кажуть 200, І старші так мені совітували люди 263, А в старших пам'яті далеке ожива 320 і т. ін.

71. В західньо-українських говорах часто більший ступінь якості твориться прийменником *за* + прикметник: завеликий; східньо-українські говори цієї форми майже не знають, позостались тільки незначні залишки від давнини: запевне, заледве, залюбки і заможній. Але вплив західньо-української літературної мови робить своє, й у М. Рильського знаходимо цю форму, що правда — тільки 4 рази:

То завелика шана 153, Запізно вимовив 312, Це начиння застаросвітське 305, Здалася зашвидкою та резолюція 188.

72. Рильський охоче вживає архаїчної церковної приставки *пре-* для утворення вищого ступеня: Предивне діло 304, Прекрасний подив 98, Спомини прекрасні 213, Препишною красою 299, Меча преславного 308, Пресучий син 194, Бутель претяжкий 123, Носить він претяжку рапіру 254, Пречудова 105, Окраси пречудові 316, і т. ін.; так само: Прегарно зв'язали 92. Прегарно, ясно 204.

73. *Най* приєднується тільки до другого ступеня й твориться з ним ступінь найвищий: найбільшому 174, найближніших 193, найзлішу 65, найменший 114, найприхильніші 77, найпильніший 203, найповажніший 298, найпростіший 108, найрозумніший 81, найсмачніший 78, найближчу 32, найвищого 104 і т. ін. Наголос завжди на -іший.

74. М. Рильський у місцевім відмінку однини однаково часто вживає або старої нормальної форми на -і.м, або форми нової на -ому (під впливом відмінку давального), цебто так, як то звичайне в нашій літературній мові: у чорнім казані 113, в темнім гаї 128, у батьківськім дому 274, у поросі земнім 273, у вінку терновому 263, на полі бойовім 156, у ріднім убранні 595, в польськім краї 326 і десятки т. п.; в податному спокої 113, в бою звіриному 125, на ложі чесному 274, у війську польському 213, в тихому повітрі 216, в ворожому краю 220, в скрутному становищі 22, в бою смертельному 147, в смуткові глибокому 54, у смутку мовчазному 50, в полі рідному 7 і десятки т. п. А часом ув однім реченні маємо обидві формі: По кінському щавлі і в лопусі широкім 71, В твоїм поквапному нічному утіканні 209, У пановім шинку лісовому 230, В кожному Тадеушевім слові 258 і т. ін. Див. § 78, 83.

III. ЧИСЛІВНИК.

75. Форми числівників у М. Рильського: Одін 106. 134. 300, одного 168, одної 145 (тепер звичайно: однієї), одному 126. Ні один не зважає 155. В ніякім роді „одно“: Слово одно дам 219, Скажу вам одно 310, Одно, одно маленьке слово 264.

Двічі 253, обидва 117. 121. 165 (а не оба), трьохкутника 246, в небагатьох 141, чотирі 119 і чотири 280 (§ 9), сім — у семи 221, двісті 168 (а не двіста), по двісті 193, десятьом 212, п'ятдесят 297. Не можна жити вдвох 126, Удвох із Бритвою 237, Він вирятував двох 122. Я їх обох люблю, Поколото обох 179.

76. Перший 108. 140 (а не: первший), єдиний 155, другий 221. 230 (загально-літературне другий), другому 239, другій 217, другими 176; третій 120. 204 (а не: третий), третя 310, третього 320, третьої 297, в третього 235, шостий 114 (а не: шестий, § 9), шоста 160, сьома 182 (а не: сема, пор. § 9), восьма 198.

77. Залишки двійного числа: двома 117, обома 164. 207, трьома 237. Див. § 64.

78. Як і в прикметниках (§ 74), так і в прикметникових числівниках місцевий відмінок або закінчується на звичайне своє *-ім*, або на нове *-ому*: На другім поверсі 157, У бої не одним 273, Прусак на третьому 231, В місті жадному 105. Часом обидві формі поруч себе: Пиво в другому, а в третім мед 197, На першому — на другім — на третьому — а на четвертім 231. Див. § 74, 83.

79. М. Рильський любить уживати щиро народнього „один óдного“, а не „один другого“: Один до óдного горнулися 216, Один у óдного пита 177, Один по óдному зникають 116, Вітають один óдного 244, Один óдному в вічі погляньте 292. Одна одній 288. 302, Одна одну лякали 101, Одно від óдного 210 і т. ін. Дуже рідкі форми: Лежать один по дру́гому 239, Переливалася одна по дру́гій скалка 217.

IV. ЗАЙМЕННИК.

80. Літературна українська мова не має ще докладно усталених займенникових форм, тому й у Рильського читаємо найрізніші форми, напр.: мойóго 151. 264, твойóго 260. 289, свойóго 56. 193. 259. 321. 325 — свогó 108. 126. 167. 262. 291. 296, цьóго 62. 127. 167 — цьогó 222, оцьóго 153, то́го 241, всьóго 104. 179. 288 — всьогó 220. 225, усьóго 180, 203; моєї 134, чиєї 289, цієї 55, всеї 55. 34, мови тиї ласкавої 73, до мої хати; мені 81. 109, їй Δ^1 85; Δ^1 своєму 190, тво́му 74, всьому́ 318, ні́кому 308, цьому́ 55; I^1 своєю 59. 234, з тією 239; Δ^3 цим 308; I^3 усіма́ 281. 304. 324, оци́ма 313.

Часом ув одним реченні не одна форма: Не знав цієї всеї драми 55.

81. Як киянин, М. Рильський завжди вживає форм цей 321, це 308. 321, цю 305, цього, оцього, цієї, цьому, цим, оцими і т. ін. Але вживає *се* в традиційнім виразі: ні *се* ні *те* 305, також: *І це і те* 135.

82. Як то звичайне в придніпрянській літературній мові, маємо в Рильського *те* (а не *то*): Ні *се* ні *те* 305, *І це і те* 135, Як *те* дитя 225, Наче *те* вино 152, *теє* 318 і т. ін.

83. В місцевім відмінку маємо ті самі закінчення, що й у прикметниках та числівниках (Див. § 74, 78), а саме: а) стародавня форма: в моїм 56. 63. 312, в-у тім 142. 200. 212, в нім 191. 241, у цім 151. 252. 319, в якім 146, у всякім 186, в нашім 276, у котрім 119 і т. ін.; в) нова форма відмінка давального: на мойóму 312 (і в моє́му 134), в сво́єму 14. 102. 150. 151, на чо́му 128. 189 — в чо́му 215, в цьóму 50. 96, у то́му 175. 306, у на́шому 167. 278. 318, в іншо́му 6, у ва́шому 168. 107, в ко́жному 323, в яко́му 173, у всьóму 45. 142, в тако́му 102. 163 і т. ін.

84. Часто вживає М. Рильський архаїчної форми: *весь* 137. 144. 156. 170. 218. 306. 315, хоч і панівне тепер *увесь*

не рідке в нього: увесь час 136, увесь люд 175, увесь фільварок 193, увесь наїжився 217 і т. ін. Замість „увесь“ вільно вживає слова *цілий*: Стріляйте цілий вік 129, Крові пролялось ціле море 248, Наспіває час для шляхти цілої 188, У цілім світі 168, У цілому повіті 225, По цілому дворі 240.

85. Новий займенник *їхній* (замість *їх*), як то бачимо взагалі в наддніпрянській літературній мові, частий у М. Рильського: Їхня молодість 295, Підлеглі їхній власті 113, В їхнім бренькоті 199, При їхній грі 318, У домі їхньому 163, Мовчанню їхньому 61, Їхні подвиги 306, Їхні імена 303, Їхні пси 141 і т. ін. Але й *їх* часте.

86. *Кожний* 121. 132, кожному 92 (а не: кождий, кожній). *Котрий* — це один із кількох: Котрий із вас не видів 191. *Ніякий*: Не дійшли до нас ніякі вісти 183, але частіше *жадний* (тепер пишемо жодний): Акт не може мати сили жадної 221, Мовчимо без жадної причини 144, В місті жадному не виготовляють 105. *Дещо* вживається тільки як займенник (а не прислівник „трохи“): Дещо я обміркувати мушу 94, Я дещо зміркував 149.

87. Коли особового займенника вжито по прийменнику як предмета (об'єкта), то займенник на початку приймає *н*: у нього 324, до нього 228, до нього 89, при ньому 20. 92, у ній написано 41, в ній 157. 191. 241, до — із — на неї 124. 132. 134. 138. 177.

В оруднім відмінку обох чисел і всіх родів завжди буває таке *н*: з ним 174. 307, із ним 116, за ним 117. 171. 308, під ним 177, перед ним 21. 216, з нею 215, із нею 130, з ними 175, за ними 116, між ними 177. Це *н* буває навіть без прийменника: Ним їхав 201, Розмахнутися могли ним 308, Нею світ живе, Ними удавав 33 і т. п.

Але в східньо-українських говорах, а так само й у східньо-українській літературній мові дуже часто початкового *н* не чути, чому й маємо в Рильського: од його 142, до його 101. 204. 305, за його 178, в його 263, в його 83. 103. 167. 179. 193. 213. 311, на його 141. 155. 216. 237, для його 31. 51. 153. 309. 322, без його 17. 49, про його 121. 283, крізь його 13, повз його 162, в йому 31. 123, по йому 180, при йому 283, на йому 39, Нога моя не буде в ім 165, в їй 101. 131. 204, у їй 19. 23, при їй 264, на їй 35. 272, Молодші з їх 240, В їх повіяв вітер 45, Звітрився на їх 182, На їх погляне 300, Гість до їх заглянув 93, Заговорив до їх 125, Для їх миліша 7, Хто з їх 61, Кожен з їх 6. 93, Один із їх 45, А серед їх один 52 і сотні т. п.

V. ДІЄСЛОВО.

88. Дієйменник звичайно кінчиться в Рильського на *-ти*: вікувати 85, розгортати 149, вечеряти 139 (давнього вечеряти він не знає), значити 300, заспокоїтись 37, що з того може бути, ми легко можемо сказати і збагнути 164 і т. ін.

89. Східньо-українські говори, без жодного російського впливу, з давніх часів знають скорочення закінчення дієйменника *-ти* на *-ть*. Ця жива народня риса сильно відбилася в мові М. Рильського, а до того збільшена ще вимогами ритму. Форм на *-ть* у „Пані Тадеуші“ повно, напр.: Діло мать 196, Одягаться звик 186, Мав дати 167, Дадуть знати 166, Маю розказати 283, Примусив помириться 104, Узявся шинкувати 104, Задумав зятем стати 53, Хотів би поминути я і щастя згадувати 4, Вечерю готувати і накривати велів 15, Уміє шанувати 104, Як вийти, то сказати, який дати відповісти 135, У карти грати 162, Не будь цьому, не будь 55, Як слід ходити і жити 17, Сміх карати 125 і сотні т. п.

Накопичення форм на *-ть* часом таке велике, що неприємно вражає читача, напр.: Треба ж хлопцеві до світу приучитися, і вдачу виховати, і розуму набрати, нарешті треба жити та радощів зазнати, та випити любовощів 131 і т. ін.

Дуже часто, з вимог ритму (але це ж саме знає й жива мова), в однім реченні вживає М. Рильський обидвох форм поруч себе: Садівниці не бачити й не знати 13, Хотів сказати щось, та що сказати і як 14, Сумно нам чекати, виглядати 26, В житах я їздить бороню й собаки напускати 65, Як птицю од шулік сховати і захистити 71, Усе обмислити і все приготувати 95, Мовчати і чекати 110, Чекати і мовчати 111, Пора покинути індики доглядати 133, Кортити на неї глянути, послухати голос новий 134, Так графа думав він потішити, звеселити 148, Можна спустити, а можна й скоротити 104, Гріх спокутувати і змити 170, Кинувся стискати й обіймати 170, як сіяти хто збирався чи садити 179, Чоловіча річ не говорить, а бити, крапати, вичисувати, на закришку кришити 187, Крутити? крутити знову хочеш? 211, Діло як робити — робити до кінця 315 і сотні т. ін.

90. Коли перед *-ти* знаходиться приголосний, то *-ти* на *-ть* ніколи не скорочується: одпаси 240, вийти 134, вимести 110, нести 162, внести 135 і т. п. (рос. виместь і т. ін.).

91. Як і східньо-українські говори, М. Рильський знає тільки *-гти*, *-кти* (західньо-укр. архаїчне *-чи*): вдягти 163, досягти 149, запобігти 164, допомогти 168. 252, допомогти 316, віректи 151, втекти 62, сікти 195 і т. ін.

92. У східньо-українських говорах у першій особі однини теперішнього часу (Pr 1^й) наголос у деяких дієсловах звичайно падає на кінцеве *-у*, напр. у Рильського: кажу 126. 128. 185. 287, скажу 254. 292. 310, покажу 313, люблю 213. 247. 253. 283, найду 97. 208, знайду 254, поведу, 300, пушу 211, беру 151, прикладу 152, розчешу 152, оголошу 56, говорю 50, бороню 213, чиню 213.

Західньо-укр. говори звичайно знають тут накоренний наголос, що, під впливом галицької вимови, хоч дуже рідко, але часом знати й на мові Рильського: похóжу 107, прóшу 312 (але й про́шу 29) і ін. Але в східньо-українських го-

ворах панують: міжу 18. 121. 159. 308 і хочу 185. 210. 214. 313 (рос. могу, хочу). Від „повісти“: Правду вам повім 304.

93. Замість архаїчного „еси“ Рильський часом уживає „єсь“: Розкажи, хто єсь 74.

94. Дієслова є Рильський звичайно вживає в значенні буває, маю, знаходиться і т. ін., напр.: Усякий є народ 182, Є син у мене 194, Є тут і цвінтар свій 113, Мух велика сила є 65, Є і свідків нам чимало 120, Сто тисяч війська є 106, Причин багато є 257, В полях багато є зайців 127, Тож бо й є 190 і т. ін.

В значенні зв'язки зложеного присудка в східньо-українських говорах є опускається: Збір іще живий 145, Вона іще дитина 258, тоді як у зах. укр. зберігається.

Зв'язки в зложенім присудку *суть* сх. укр. говори й літературна мова не знають, — замість неї вживають є: В гербі у вашому є хрести 107, Тепер принаймні є справдешні кавалери 136, Орловського етюди у мене є 90, Чи на землі тепер такі є 175, Нарешті є тюрма, уряд, поліція 192, Баси та бубни є 193 і т. ін.

У східньо-укр. говорах часта ще й архаїчна форма *єсть*: Тільки цок — і єсть... то-то й є 120, Чи гірший сором єсть для литвина 124, У нас для цього єсть (рима: чєсть) ведмідь 147 і т. ін.

95. В дієсловах на *-ати* закінчення третьої особи однини часу теперішнього *-ає* в сх. укр. говорах дуже часто губить кінцеве *є*, і того кінчиться на наголошене *-а*. Ці форми часті в Рильського, як і в інших сх. укр. поетів: блука 70, була 107, вигляда 70, виклика 320, вирина 4, гра 320, дожива 20, зарива, 10, закрива 4, зна 18, кива 19. 88, обніма 319, ожива 320, означа 92, перебіга 20, підбіга 319, підійма 14, погляда 20, порива 320, почина 35, співа 322, чита 173 і сотні т. ін., наголос усе на кінцевім *-а*, так само: відміня 321, наставля 127 і т. ін. Форма балакає, балака 64 (бо старе було: балакати, балакає).

Замість літературного *-ить* часом маємо в мові Рильського говіркове *-є*, але рідко: виходе 48, говоре 98, підходе 131.

96. Звичайна форма для першої особи множини — *це-мо*, й воно панує в мові Рильського: Зараз і почнемо, стрільців озброїмо і в поле поведемо 169, обіймемо 314, його послухаймо 189, Не все ми можемо, що хочемо 89, доведемо 257, ждемо 110, мовчимо 144, шлемо 21 і т. ін.

Але, за впливом живої мови, Рильський дуже часто вживає й скороченого закінчення *-м* (а не *-мо*): будем 133. 209. 259, доберем 300, знайдем 237, можем 260, питаєм 183, чуєм 113 і т. ін.

А то часом навіть ув одним реченні маємо обидві форми: Того не бачимо, не помічаєм ми 134, зустрінемося зрана і сили зміряєм 153, Відновимо — і тим навіки будем славні 157, Матвія хочемо! А ми не дозволяєм 189 і т. ін.

97. Третя особа множини (Pr 3³), ось деякі форми: виб́ухують 124, хорують 113, чутки обм́анять нас 168, бі́жать 91. 247. 250, забі́жать 114, пра́жать 280 дівля́ться 12. 119, ста́влять 124, Пси гоня́ть по слі́дах 118 і т. ін.

98. Східньо-укр. літературна мова, як і мова жива, часто вживає форм з *-ну-* або без того. Напр. у М. Рильського читаємо: Край сонця заблис 227, Каптанець одяг 163, замовк 101. 108, встиг 317, застиг 322, заприсяг 274, стис 262, Руку стис 91, За руку раптом стис 147, В руці могутій стис 152, притис 321, Сварку тяг марудно 189, Потяг нахабу в суд 64 простяг 272. 274, Простяг тавлінку знов 107, Руку й слух простяг 163 і т. ін.

Західньо-укр. „станув“ М. Рильський не знає, — вживає тільки *став*: Став понуро скраю 262.

99. Скрізь маємо тут форму *ліг*, західньої говіркової форми *ляг* Рильський не знає: Заліг 291, Поліг 289, З ложкою поліг 223, Конаючи поліг 123 і т. ін.

100. Як і в живій східньо-укр. мові, в мові Рильського *-ся* дуже часто скорочується на *-сь*, напр.: обійдусь 110, наважись подолати 112, сваритись 114, стишились 119, взявсь накручувати 149, Гервазій обернувся 150, сердитись 189, зупинивсь 298 і т. ін. А часом, під впливом ритму, бачимо *-ся* — *-сь* навіть ув однім реченні: Яке ввижалось диво, яке здавалося все пишне 76, Тягаться та судиться 64, Рубаться, битися 122, Стріляться, битися 126 і т. ін.

101. Цікаві ті дієслова, що вживаються в нашій мові з *-ся* або й без нього.

Звичайно кажемо „*вернути*“ що кому, а самому „*вернутися*“, напр.: Ти волю нам вернув, ти нам вернув життя 323, Знову повернув розмову на стрільців 146, Стій, вернись 216, Вертатись на різно 139, Натомленим вертатися з гаїв 124, До дому вернетесь 256, Пси без зайця повернулись 141, Пан Войський назад вертається 130. Крім цього, за живою мовою, М. Рильський не рідко вживає „вернути“ в розумінні „вернутися“, і такий вираз треба визнати за літературний, хоч і рідше вживаний, бо він знаний не тільки в живій мові, але й у мові наших старших письменників: Коли верну до вас 97, І в дім убогий свій вернув старий Матвій 311, Тепер я вернув 312, Додому він вертав 103, Вони ще не вертали в гаї 160, Вернувши в рідний дім 179, Додому повернув 258, Збір Тадеуша повернув 117, Поверта́в додому 126, Я з бранцями у місто повертав 220.

„*Питати*“ у М. Рильського частіше без *-ся*: Дарма питати щербин на ножику 307, Він прізвище в свого сусіда поспитав 126, Я хочу доброї поради запитати в тебе 313, На самоті його Соплиця запитав 260, Спитати дзеркала 131, Зачервонівшись спитала Телімена 260, Ключника спитали 255, Але: Що ж то за знак такий, хотів спитатися 161.

Звичайно кажемо „догадуватися, догадатися“, але в мові Рильського не рідке й архаїчне *догадати* (як в укр.

думах): Скажіть, бо я не догадаю (рима: з краю) 168, І хто ж би догадав 77, Гервазій догадав 155, Учасно догадав 242, Віддати догадав 321, Не догадавши граф, що все те означа 52. Але: Замовк і загадався 101.

М. Рильський часто вживає „дивувати“ зам. звичайного „дивуватися“: Сам собі дивує 322, Ніхто б не здивував ні учтою такою, ні цим от посудом 304, Як дивували люди, що марив цілий вік 90, Суддя, дивуючи, що гості безголові 93.

Звичайно розрізняємо: *слухати* що, *слухатися* кого; в мові Рильського такого розрізнення нема: Слухає опікунчої науки 130, Пильно слухає ті речі молода 313, Останні відгомони уважно слухає 322, Музик не слухає 324, Соромиться, не слухаючи слів 323, Капели вашої послухаєм 318, Послухайте ж мене ви 145.

Літературна мова знає *диви* і *дивись*: Та диви 99. 102. Форми приказового способу: зваж 168, ріж 185, муч 186, не руш 127, не осором 134, глянь 64 і т. ін. Перша особа множини звичайно кінчиться на *-і во*: збагнімо 191, поберімося 214, пождімо 194, пошлімо 184; часом маємо й скорочені форми на *-ім*: ходім 122. 136, пошлім 244, ухвалім 186. Друга особа: візьміте 68. 149, журітеся 145, ідіте 74, прийміте 195.

Форм з *най*, *хай*, *нехай* часті: Най славен буде 189, Хай почекає 153, Нехай же зна 150.

103. Форм будучого часу на *-мо*, *-меш*, *-ме* і т. ін. М. Рильський вільно й часто вживає: віритиму 261, встилатиму 214, житиму 316, знатиму 170. 289. 315, казатиму 314, Колихатиму 316, любитиму 247, матиму 111, нестиму 215, пантруватиму 159, проситиму 258, служитиму 288, чинитиму 219, знатиме 251 оповідатиме 282, сидітиме 60, скликати-ме 282, служитиме 260, судитиме 274, триватиме 243, цвістимé 293, чинитиме 261, шукатиме 83, шукатимемо 165, вчитимусь 315, боятимусь 315 і т. ін.

104. Дієприкметникові форми на *-чий*, *-щий*, *-мий*, знаходимо в мові М. Рильського, але дуже рідко й тільки в значенні звичайних прикметників: Кипучий бій 110, разючий 321, Він суший є поляк 192, Сварки скороминуші 313, відомий 64, невідоме 277, Видіма смерть була 122, Увесь видімий світ 108 і т. ін.

Форма на *-лий* (зам. неіснуючих зовсім у нашій сучасній мові архаїчних на *-вший*): Снопи доспілої пшениці 250, Зосталих добива 242, Чоловік голодний і знебулий 114.

Форми на *-ний* часті: освячений 102, рánений 114. 258, порánений 156, мальóвану 154, наклóнені 102, посвáрених 103, складéних 103 і т. ін. Часом наш архаїчний наголос: недокінчéний 39.

Форми на *-тий* звичайні: Битий був нераз 325, Ліг, неначе зжаний колос 243, прóклятий 272, прокля́тих 186.

105. Вільно й часто вживає Рильський дієприслівників на *-чи* (наголос на тім складі, що й у Рr 3³): борóнячи 97, дівлячись 112, стéжачи 112, тішачись 125, хováючи

96 і т. ін. Вимовляє їх дуже часто з кінцевим наголосом: боя́чись 289, гризу́чі 101, додаю́чі 322, ждучі́ 208, іду́чі 92. 276. 310, кажу́чі 322, кладу́чі 321, несучі́ 92. 207. 246. 277. 317, сидю́чі 156 і т. ін. Коли в Рг 3³ наголос на кінці, тоді -чи́ конче наголошене.

105а. У дієсловах маємо наросток -о́ну (а не російський -а́ну): рвону́вшись 234.

106. Вкажу ще наголос деяких дієслів, що різняться від наголосу західньо-українського: було́ 6. 101. 128. 148. 165, була́ 100. 122. 139. 153. 164. 176, були́ 103. 175, бу́де 141. 165. 170. Р. по-літер. вимовляє: прине́сло 304, несла́ 126. 202, зане́сла 114, прине́сла 122. 319, розне́слась 183. 302, взяли́ 158, несли́ 167, прине́сли 102. 138. 144. 283. 322, краде́ 183, при́йде 159, хоч живі́ східньо-українські бувають і: прине́сло, не́сла, зане́сла, прине́сла, розне́слась, не́сли, прине́сли, кра́де, при́йде.

Живі звичайні наголоси: поча́ло 123, поча́ла 290, поча́ли 147, да́лі 185, підня́ли 159, бере́тє 312, дае́тє 305, візьме́те 182, засво́їш 134, скінчи́в 184, помо́вчав 184, змило-серди́вся 195.

Східньо-укр. ду́мати, ду́маю 187, ду́мають 95, бала́кати, бала́кав 182; зах.-укр. дума́ти, балака́ти Рильський у своїй мові, звичайно, не знає.

ПРИЙМЕННИК.

106. В літературній нашій мові прийнято по голоснім звуці попереднього слова писати прийменник *з*, а по приголоснім *із*. Так і пише М. Рильський: Найбільшого *з* волів 222, Воно сироті не *з* як маленьке дасть 83, Хоч і не *з* як густий, але могутній ліс 76, Корабель *із* човником 259, Берлін *із* хлібом 193, Робак *із* паном Суддею 160, Букет *із* незабудок 91, Побачив *із* вікна 100, Найкращий *із* жовнірів 236 і т. ін.

Але дуже часто, як то чуємо і в живій мові, а також підо впливом ритму, М. Рильський цього правила не дотримується, напр.: Як *з* конопель 141, Кожен *з* вас 203, Виглянув *з* вікна 12, Друг *з* діда-прадіда 6, Стріла *із* лука 94 і т. ін.

107. Як то прийнято в велико-українській літературній мові, згідно з живою мовою, перед словом, що починається одним свистовим чи шелесним звуком (з, с, ц, ш), ставимо прийменника *з* (а не *зо* чи *зі*): *з* саду 76, *з* ситом 132, *з* сідлом 68, мене *з* собою 290, *з* суворістю 87, *з* суддею 196, *з* землі 40 і т. ін.

Коли слово починається з двох приголосних, із яких перша шелесна, тоді М. Рильський ставить прийменника *зо* (ніколи не пише *зі*): *зо* збруєю 292, *зо* звірями 114, Пан *зо* слугами 22, *зо* сміхом 308, *зо* списом 67, *зо* старшими 16. 37, *зо* стіни 320, *зо* цвяхів 176, *зо* шляхтою 191. 235, *зо* шпагою 226 і т. ін. Так само пише

М. Рильський *зо* перед двома приголосними, що між ними вдавнину був *з* чи *в* (всь, дьва, мьною, сьходь, зьло і т. ін.): *зо* всього 231, днів *зо* два 170, *зо* мною 183. 208. 264. 289. 315, *зо* сходу 285, *зо* зла 54, *зо* злости 107 і т. ін.

Замість *зо* може бути *із*: Сам *із* шляхти 193. Прийменника *зі* східньо-українська жива й літературна мови не знають; тільки під галицьким впливом у М. Рильського один раз ужито: *Зі* столбникових скринь 326.

108. В мові М. Рильського, за впливом живої мови, панує прийменник і приставка *од*: Утекти *од* сорому, *од* муки 215, *До* вечора *од* ранку 65, *Пару* ніжнюю *одтисли од* порога 67, *Як* птицю *од* шулік сховать 71, *Аж* серце зціпиться *од* жаху 63, *Легка* пара йде по хаті *од* потрав 59, *Іздив* на *одпұст* 105, *Тихенько* *одхила* 99, *Пташка* *одлєтіла* 100, *Мухи* *одганяьт* 280 і т. ін.

Але не рідке у Рильського й *від*, що його вживає він без якогось сталого порядку: Там *від* купецьких рук, там *від* державної 97, *Який* *даьт* *відповіт* 134, *На* ксьондів *відповіт* 110, *Прощу* *даьт* короткий *відповіт* 312, *Дав* Реєнт *одповіт* 68 і т. ін.

Часом навіть ув однім реченні маємо обидві форми: І тим *від* себе сон *зрадлиий одганяьт* 58.

Ліпше б уживати однієї котроїсь форми: східньо-української *од* чи західньо-української *від*, але не разом обох форм. Ніяким законам милозвучности *од* — *від* не підлягають. В літературній мові панує тепер *від*.

109. Уживання *до*: *Поїхали до* міста 183, *Ноги* *принесли* його *до* храму Марії 138, *До* діла всякого *порадник* і *знавець* 104, *Який* *до* біса *лад!* 165, *До* біса! 120.

ПРИСЛІВНИК.

110. Українська мова дуже багата на прислівники, що творяться в ній найрізнішими способами; своїм багатством на прислівники українська мова займає одне з перших місць серед усіх слов'янських мов. Багата на найрізніші прислівники й мова М. Рильського, а це свідчить про велике багатство його мови взагалі.

Найбільшу групу прислівників в українській мові складають ті, що творяться від прикметників. Таких прислівників на *-о* у Рильського дуже багато: *близенько* 176, *глибоко* 131. 167. 288, *дзвінко* 161, *довгенько* 121, *дбайливо* 318, *Не дурно* ж вибрала дорогу цю *комета*, та й *появилася* не *дурно* в небесах 204, *жвавенько* 206, *А з краю* рідного, звичайно, *кепкували* 87, *Звичайно*, й *одяги* не ті *було* *одягнено* 77, *Там*, звичайно *йде* про *лови* 60, *радісно* 325, *лагідно* 66, *м'яко* 135, *Я* вам *дозволю* *радо* 243, *смирненько* 183, *Тендітно* *голову* *схиливши* 62, *Так* *тяжко* *споминати* 265, *Було* на *серці* *тяжко* 162, *Я* *тяжко* *помилувався* 259, *юно* 88 і т. ін.

111. Прислівників на *-е*, що походять від прикметників, не багато в українській мові, як і в Рильського: Тобі, запевне, треба 262, Запевне, він при гробі 89, Ми стиль цей маємо запевне від жидів 102, зумісне 127, умісне 321, Навіщо ж Графові конечне від'їжджать 260, нэзле 314.

Є тут і подвійні форми на *-о* та *-е*: Люблю напéвне, тільки вас 290, Напéвне сам Господь послав тебе 170, Напéвне, зустрічі лихої він боявся 178 — Усяке, певно, зна 186, Останній, певно, час 106, У пекло вже давно, напéвно, він попав 122, Напéвно, що візьмете 182, Нйти напéвно можемо 107, Дарéмне пастухи біжать 250 — Даремно тягнеться судді захланна лапа 152, Даремно Войський їх затримує 116, Даремно хотілося 141.

112. Прислівники, що перед кінцевою голосною мають шелесний звук *ж*, *ч*, *ш*, *щ*, у східньо-українських говорах і в літературній мові кінчаються на *-е* (а не на *-о*): Байдуже 208 (один раз: байдужо 88), Але байдуже всі пробігають 161, боляче 84 — болюче 66, мальовниче 86, не-терпляче 320, рішуче 138 і т. ін.

Другий ступінь порівняння: ближче 76. 86, довше 220. 243, легше 107. 252, ніжче 51, швидче 281 і т. ін. Найвищий: найвище 92, найкраще 94, найшвидче 93 і т. ін.

В літературній мові панує тепер тільки закінчення *-іше* (а не *-иш*): найголосніше 219, пізніше 31, страшніше 24, частіше 243, щиріше 6. 99 і т. п. (наголос усе падає на передостанній склад, ніколи на початкове *иш*-). Дивись § 70.

113. Прислівники на *-іше* часто гублять кінцеве *-е*: Більш у хату 181, Не проливати більш 247, Найбільш до Телімени — Найбільше скрашує 259, буйніш 30, голосніш 29, злісніш 79, пильніш 104, радісніш 11. 321, раніш 296, сміліш 173, страшніш 215, все частіш 31, якнайбільш 100, якщільніш 13, щонайменш 113 і т. п.

114. Розрізняти: Давніше — колись, і раніше — перше: Та за взірцем старим була збудована (коршма) давніше (а не: раніше) 101, Пізнав свою сусіду, давніше (а не з рос.: раніше) ворога 296; Граф, мріями багатий, доводить, що йому Тадеуш перебив, що він рогатину раніше (цебто перше) ухопив 125, О, чом же, чом мій зір раніше не добачив 212.

115. Українська мова знає чимало прислівників, що можуть губити свою кінцеву голосну, напр.: звідкіль 150 — звідкіля 75. 178. 184. 189, відсіль 153, звідтіля 242, звідусіль 88. 93, знов кожен нюхає, і знову кожен чхає 107-Слово знов дали йому 186, Гра знову 320, Знову розпочав 153, Знову повернув 146 (західньо-укр. зновá літературна мова не вживає), лédве 71. 163. 272 — од гніву ледь живий 234, Один лиш трапився 134, Нехай лиш перепросить 171, Лиш крикнув сам не свій 101 — Лише́ один 177,

Лишень тоді 110, Такий мене лишень читач і зрозумів 124, Кров брізнула навкруг 238 — Навкругі сплелися у бою 238, Тепера ходиться 195 — Тепер шукати шкода 147, Тепера простий люд 102, Тепер принаймні є справдешні кавалєри і показатися є перед ким тепера 136. До зброї взятись варт 162 (знане й „варто“, але не „варта“).

Українська літературна мова оминає *лише*, частіш уживаючи *тільки*. Те саме бачимо і в Рильського (приклади на *лише* вище).

116. Прислівники, що розпочинаються на *не-*, можуть його губити: Немов короною 135, Немов питаючись 144 — Мов кристаль 281, Поле мов горить 323, Сама мов кам'яна 138, Неначе в літній день 149, Неначе білий сніг 135 — Білий наче сніг 280, Кулі, наче град, сипнули 242, Нехай висить 148, Нехай оддасть 147, Хай стань 145, Хай шкура графові лишиться 148.

117. Прислівників на *-ки* багатенько в мові М. Рильського: Глибше б покохав і я віддаєки 259, завширшки 299, Граф за ним простує здалеки 86, Чуєм здалеки 113. 116. 218, мовчки 140, Стають навспінячки 301, Любила навсправжкі свавільну дівчину 133, потайки 92. 92, пошепки 244, трошки 307 і т. п.

118. Ось іще низка прислівників, різного повстання: вглиб 112, відкоби 167, віддаля 117, Відсьогодні ти став братом 170, Ставися віч-на-віч з ворогами 237, Віч-на-віч зустрівся 206, Весь похід із нами вкупі зміряв 306, Хто вдень, а хто вночі іде по звірину 232, Хмара восени 90, Враз повернулася 75, Враз став і задумався 138, вчора 100, годі 154. 109, дарма 307, жартом 190. 287. 306, довіку 157, довкола 118, доволі 151, Діждались вороття додому 296, Додому ідучи 92, Хоч доладу вона його й не розуміє 74, Дідові я вже казав допіру 254, допоки 153, досить 65. 151. 169. 319, досі 110. 116. 131. 136, Усе достоту знане 186, Завжди з того зиск 195, Завжди каламутний 199, Засмутився завше 76, Я закон шаную завше 221, Завтра 159, Ідем собі в садок ...тут зараз пес біжить 63, Чи має справа та одволікатися, чи зараз і почнемо 169, Радить зара́но 238, Усяке чує бо зарання смерть свою 114, звідси 175, звідти 240, здалека 65. 101. 237. 325, ззаду 102, змолodu 186, Дівчина нежданим метеором зненатьця вирине 134, Зненатьця вигуки почувися 305, зовсім 134. 225. 304 — зовсім 187, Зопапу знявши меч 201, Їй, зрештою, була приємна 141, Кілька мух 321, Кінець-кінцем хортів повісити звеліли 64, Либонь Тадеуша звела уже з ума 164, Лише про людське око 141, Совіти даючи лишень у важних справах 180, можна 164, От двері навстіжень 298, навіть 124, навколо 117, навперейми 80, навпростець 74, Хто в Петербурзі був, а надто хто там жив 62, напogотові 101, напogалу 152, наздogад 137, Наодмаш там рубне 236, Натомість не було вередливости 297, Нині (тепер) нові їм придумано слова 200,

нізащо 156. 214, обіруч 309. 320, поволі 153. 160. 200, позаду 147. 321, по́тай 104. 235, По́тім (а не відтак) я йому казав 229, правору́ч 92, принаймні 210, Раз-у-раз казав 104. 134, ра́птом 154, Чи не прийшов до того са́ме час 207, Са́ме в ту хвилину 123, Са́ме того дня пустив його в садок 294, Я для того са́ме прибув 149, силомі́ць 142. 194, ско́са 26, спереду́ 102 — спере́ду 236, споча́тку 182 186, спра́вді 306, тоді́ 153. 183. 278, І почала уп'я́ть 290, Челя́дники уро́зтіч 155, Шкода́, що Стольни́ка між нами вже нема 287, Шкода́ й казати 142, Шкода́, не сила вирватись 226, Для чо́го і чо́го над ухом гість кричить 33 і т. п.

119. Старші наші письменники кохалися в формі *знай* (= все), напр. у Шевченка: Ідуть дівчата в поле жати та з *н* а *й* співають ідучи. Не рідко знає таке з *н* а *й* і М. Рильський: Знай ганявся за зайцями 63, Та знай вигукують 108, І знай вовтузився, як у коморі щур 150.

119а. Як того вимагає літературна наша мова, Рильський пише по голосних попереднього слова *ще*, а по приголосних *іще*: Збудував *іще* 101, Звір *іще* живий 145. Пор. § 6.

ЗЛУЧНИК.

120. Злучника *би* пишемо по приголосній, а *б* по голосній: Прийшло́сь *би* знов 164, Тут *би* не найшов 260, Міг *би* він 307, Я міг *би* розказать 170, Кропи́лом *би* ца́рів по голо́ві 187, А ми *б* отут його зустрі́ли 184, Я *б* зві́рився 182, Вам треба *б* пам'я́тати 166, Стріля́ть *би* та якраз свого́ *б* і попав 236 і т. ін. По голосній Рильський ніколи не пише *би*, а тільки *б*.

121. Злучники *би*, *б* звичайно ставимо по дієсловах, де їх найпридатніше місце: Хоті́ла *б* половить всю рибу 48, Ска́зали *б* тут, що ти культу́рі ворог 25, Хоті́в *би* 114, Все це вика́зати слова́ми ви могли́ *б* 145, Чи пан стерпі́ти *б* міг 151 і т. ін.

Але М. Рильський, за живою мовою, ставить *би*, *б* також і по всіх інших частинах мови, — звичайно ставить по тім слові, що ми його в реченні підкреслюємо логічно, напр.: Колі́зія *б* була 56, Поголо́ску *б* ми в пові́трі розпу́стили 228, Коро́ля за кривду *б* викликав 265, Я рад *би* запла́тити 50, Комі́сію обра́ти *б* для порядку, котра *б* розгле́нула 318, Я *б* легко поми́рив і всі́ *б* сказали́ *б*: годі́ 205, А я́ *б* історі́ю їм розказа́ти міг 205, Ї́ *б* хоті́в ти зве́сти 214, Хто́ *б* догляда́в її́ 164, До малпи́ ми *б* його́ во́лили при́рівня́ти 25, В лицарство́ у ва́ше *б* я пові́рив 243, А з ва́ми *б* не хоті́в свари́тись 253, Ду́же *б* не хоті́в 32, На мир ні́коли *б* ти не йшо́в 52, Прості́ шляхти́чі і да́рма *б* не взя́ли 19, Ї́ він гуди́ти ні́защо *б* не посмі́в 134, Де́ *б* я звича́їв на́брала 136, Гли́бше *б* поко́хав 259, Ті́льки *б* зо́лото, а звідки́ — то́ *й* не гля́не 23, Та́ *б* засмі́яв тебе́ уся́кий 229, Я та́ки *б*

привчив її 164, Коли б ти вглиб пішов... звірі роззявили б на тебе чорні пащі, коріння сплетене дорогу б залягло, і врешті ти б попав 112 і т. ін.

122. По голосній пишемо *ж*, по приголосній *же*: Вже ж нагулялася 133, Чи ж таки тобі не соромно 133, Гляди ж 134, Послухайте ж мене 145, Нехай же зна 150, Зазнаєш же тепер ти 151, Коли б же 205, Зміркуй же 212 і т. ін. Злучника - частку *же*, *ж* ставимо так, як і *би*, *б* — по логічно підкресленім слові. По голосній Рильський пише тільки *ж*, ніколи *же*.

123. В старовину *бо* ставили по першім слові побічного речення, так пише й Рильський: Поважна бо причина 68, Одні бо не смачні, а другі ще й шкідливі 78, В ушах бо їм стоїть 115.

Часточка *но* з дієсловом: Ви гляньте но лише на наші хмари сизі 90.

Рильський знає тільки *щоб*, західньо-українського архаїчного *щоби* звичайно не вживає.

ГНУЧКІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

123а. Українська мова визначається великою своєю гнучкістю, що ми звичайно звемо „милозвучністю“. Мова М. Рильського дуже гнучка, цебто милозвучна. Ця гнучкість звичайно виявляється в існуванні подвійних форм. В нашій живій мові дуже багато подвійних форм, багато їх і в мові літературній, а це дає змогу кожному вправному письменникові легко з них користати в мові поетичній. В мові звичайній уживаємо приписових граматичних форм, але для мови поетичної маємо батато відступів від цих граматичних приписів, цебто маємо подвійні форми.

В мові М. Рильського знаходимо всі наші найголовніші подвійні форми, а саме: 1) в, в- чи у, у-. див. § 4, 2) чергування і — й § 5, 3) із — з § 6, 106, 4) приставне і § 6, 5) випад голосних § 13, 6) давальний відмінок на -ові або на -у § 25, 7) те ж саме для відмінка місцевого § 28, 8) закінчення -ому чи -ім у місцевім відмінку прикметників § 74, числівників § 78 і займенників § 83, 9) займенникові форми § 80, 83, 84, 10) Дієйменник на -ти чи -ть § 88 і 89, 11) скорочення дієслівного -ає на -а § 95, 11) закінчення дієслів на -мо чи -м § 96, 12) закінчення -ся чи -сь § 100, 13) форми приказового способу: -імо, -іте чи -ім, -іть § 102, 14) з — із § 106, зо — з § 107, 16) закінчення -іше чи -іш у прислівниках § 113, 17) відпад закінчення в прислівниках § 115, 18) ще — іще § 119а.

СКЛАДНЯ.

1. Речення просте.

124. Українська мова кохається в таких безпідметових реченнях, що в них за присудка вжито дієприкметника минулого часу на -но, -то. Форми такі дуже часті

в Рильського: Вже коні стомлені заведено до стайні 14, Шибки давно повиймано з вікна 18, У ріг затрублено 45, Розмову скінчено 86, Потрави подано останньої давно 93, Про це розказано в Марона 128, Не слухано тих міркувань 128, Зайця клятого не бачено зарання 128, Хіба ж тебе не вчено 135, Ще раз поправлено усі дрібниці строю, і Зосі сказано пройтися по покою 135, Може вже когось і послано за ними 139, Чуючи, що ганьблено суддю 154, Всі двері, клямки всі посічено шаблями, і навіть зрубано зо цвяхів головки 176, Насилу спинено розлучених бойців, і пригамовано шляхетську заверюху 197, Уряджено облаву на дикі кабани 206, Двері замкнено 207, Ще того не бачено ніколи 276, Усі кухарські таємниці докладно списано 280, Закликано сусідних кухарів 280, Мені наказано тут жити 290, Зайця вбачено 291, Потрав поставлено, що їх не списати 302, Ще не одібрано мого слова в мене, ще не зав'язано мені навіки світ 312, Незбройних зв'язано і взято у полон 219; Стіл уже накрито 18, По чарці випито 20. 92. 140, Забуто всякий лад, Давнього слугу узято тут на сміх 151, Поколото обоїх 179, Яких лише туди інпрєдїєнцій взято 301, А що носів одято, ушей одрубано 307.

Дїєприкметника давноминулого часу М. Рильський у цім випадку вживає не рідко: Дотепно цинамон було на стовбури та гілля ужито 304, Одяги не ті було одягнено 77, Видано було і книжку там 158, Збройчих скарано було тоді жорстоко 219, Було по одягу здалека видно їх 269, З каси полкової узято щось було 229. Уважати ці форми з *було* за невластиві українській мові підстав нема.

125. Друга, не рідка в М. Рильського форма присудка в безпідметових реченнях — це 3 ос. однини дієслова часу теперішнього чи майбутнього на *-ся*: Напевне дійдеться до сварки між панами 301, Сперечки ці не тут дається розв'язать 35, В руки кожному дається прочитати ті мислі й почуття 323, Так, певно, вже ішлося 83, До гніву більшого ішло 189, А добре зналося, що нині прибуде 15, Так міцно спалося по першій перемозі 224, Усім Гервасія далось зрозуміть 254, Про всіх ідеться 188, Ідеться не про що, а про життя 85. Правда, наша мова такі форми на *-ся* помітно оминає, а в Рильського їх чимало хіба за впливом польського оригіналу.

126. Українська мова не вживає предмета в оруднім відмінку в безпідметових реченнях, якщо той предмет особа жива. Щоб оминати цього виразу, М. Рильський часом уживає давньої нашої форми з *од*, добре знаної й мові народній: За те був названий од земляків прусак 182, Забутий од усіх 269, Од Телімени він наляканий 311.

127. Іменникова частина зложеного присудку в українській мові звичайно ставиться в називному відмінку: Вже й так я був дурний 166. Але при *бути*, *зватися* частий

і орудний, не без польського впливу: І буде світлою сльоза його остання 5, Був ще малим я 24, Був палким поляком 186, Мушу бути слухняним 210, Суддя зове її сестрою 61, Бабками їх зовуть 72, Звуть його Забоком 175, Півником зовуть 178.

128. Вставне слово *було* (бувало), як нерозвинене речення, часте: Було, як сутінки на землю упадуть 63, Як півень закричить, бувало, вартовий 71, Було, колись діди по ловах думали не тільки про їду 144, Погрожує, було, мечем своїм 175. Воно собі росте, а я милуюся, було, з його одваги 288, Коли у Вільні я почну, було, журиться, усі: закохана 290.

129. Сучасні поети кохаються в зложених прикметникових додатках — епітетах, їх багато в поезіях Рильського, але в „Пані Тадеуші“, за оригіналом їх мало: Регіт котиться безжурно-голосний 67, Струна та зловорожа 321, Злоторогий тур 113, Пишнохвостих пав 71 і т. ін.

130. Народня українська мова, наші пісні, думи і т. ін. часто знають подвійний дієслівний присудок; часом це бачимо й у Рильського: Шумить-гуде байрак 66, В акордах радісних виспівує-брєнить 199.

131. Уживання двох слів одного кореня часте в Рильського, як і в мові народній: Багато збіглося народу до каплиці на диво дивнеє 281, Воля вольная пишалася тоді 301, Аж покотилася у дальню даль луна 318, При столі мова мовиться про полювання 130, Радять раду про справи громадські 160, Цвітом процвіте 167, Суд розсудить нас 165, Якою радістю тоді раділи люди 278 і т. ін.

132. Уживання назви народу в однині замість назви держави, як то і в мові народній: Доводилось битись з французом, з турчином 253, Піти на турчина, москаля хотів 265.

2. Речення зложене.

133. Добрі стилісти звичайно оминають чужих нашої мові зв'язок *який, котрий* у прикметникових підрядних реченнях, замінюючи їх на живе народнє *що*: Берези схилені, *що* розпустили коси, як жінка, *що* в сльозах по мужові голосить, чи мати, *що* дітей оплакує своїх 89; Дах, *що* мохами геть поріс 102; Не забуваючи шинкарки, *що* з бутлем бігала 103; Той шляхтич, *що* сидить при чарці 144; Стрільця нагадує, *що* ржавить свій набій 144; Грабовський, *що* тепер у штабі службу взяв, зо мною виїхав 183; Хмарки, *що* вже були розсипались 249; Суддя вклоняється усім, *що* прибули 285, На ту пору зайця вбачено, *що* на грудках заліг 291; Поставив два нашийники, *що* не найти таких 293; Збутися ще планам не пора тим, *що* ти їх висловив 170; Тих, *що* мене хотіли втопить 186; Підчас наїздів бойових, *що* їх мій рідний край зазнав колись чимало 172, Із тих *якщо* рапір, *що* їх було кують у Нюрнбергові 189.

134. В беззв'язкових підрядно зложених реченнях часових та причинових підмет може стояти не в головнім реченні, а в підряднім по діеприкметнику. Ця стародавня наша конструкція, часта в старших письменників, знана й у М. Рильського: Маючи він списа у руках, звірюку подолав жорстоку 206, Віддавши я тобі і серце і життя, маєток свій оддам 213, Розгнівавшись Риков, майора п'яного до бачности закликав 243, Немов не бачивши він наміру мойого, на лови, сеймики розмову повертав 265, Не догадавши граф, що все те означа 52 і т. ін. Пор. § 135.

135. М. Рильський любить у беззв'язкових підрядних реченнях, — за народньою мовою, — вживати діеприслівника минулого, а не теперішнього часу: І, здобич побачивши своїм блискучим зором, на неї падає з-під неба метеором 44, Тадеуш, бачивши, що почалися лови, став із дворуркою 115, Пан Войський, бачивши, що замира розмова, казав... 143, Бачивши, яка лиха напасть тут може статися, Пан Підкоморій взяв свою тавлинну злобу 148, Гервазій, бачивши, що час почати знов страшну баталію, розмахнув... 154, Господар, бачивши, що йде до важних справ, гостей увічливо до хати попрохав 181, Кропитель, бачивши, до чого йде двобій, біжить... 238, Те Риков бачивши, здригнувся 242, Все тее бачивши, всміхається дідок 285, А возні, бачивши, которі кандидати звитяги досягли, ім'я їх голосно вигукують 301, Те ключник бачивши, поломенів, як жар 308, Пан Войський, бачивши, до чого діло йшло, про сварки слово взяв 313, Я, бувши жінкою, неслави не боюся 212, У їх би можна й жить, дававши молодим на старості поради 132, Як довго, блукавши між людьми, не міг забути я 268, Я, знавши їх натуру, на тее згодуюсь 126, Колеса підмастити, в дорогу їхавши, нам приказка велить 254, Мавши хіть до шаблі, до війни, не конче до книжок хапалися вони 31, І тее мовивши, в обійми ухопив 308, Пізніше короля приймавши, зажив гучної слави 280, Усяке, слухавши, само потиху плаче 321, І я, шукавши прав, пороги москалям повинен оббивати 106 і т. ін.

3. Частини мови.

136. М. Рильський часто вживає прикметника приналежности замість родового йменника, приклади див. § 69.

137. Як то бачимо в народній мові, в мові Рильського часті т. зв. короткі прикметникові форми в назовному відмінку однини чоловічого роду. Найчастіш це прикметники: гóден, голо́ден, згóден, жа́ден, здоро́в, ко́жен, ладе́н, по́вен, по́винен, по́трібен, рад, сла́вен, займ. всяк і т. ін. Ось трохи прикладів: Такий був гóден зять 53, На те й асесор згоден 228, У нас бо жаден ксьондз голоден не буває 111, Жа́ден не збагне 45, Нахай летить здоров 150, Кожен все те зна 18, (Кожний камінець, на стінах виступ кожний 51), На все ладен піти 290, Повен двір гостей 270, Гіркої муки

повен 211, Допомогти хазяйству повинен я 316, Муж повинен знать 110, Потрібен відпочинок 137, Усякий тому рад 105, Най славен буде Шрам 189, Знає всяк, що ляже 127 — Хвалив його усякий 146 і багато т. ін. Див. приклади в § 149.

Уживається прикметник вартий, варта, варто: Тільки сміху вартий 309.

138. При порівняннях Рильський уживає *ніж*: Більша, ніж у нас 62, Пущі на Литві темніші, ніж вода, і загадливіші, аніж морські глибини 112.

139. В українській мові займенник *свій* відноситься до всіх трьох осіб однини й множини, що бачимо й у М. Рильського: Віддаси мені ти бронь свою 247, Ти хочеш дзюб потеряти свій 150, хоч може бути й форма архаїчна: Коли б я дочекав над захід літ моїх 6 (ліпше: своїх).

140. Характерною ознакою української мови є часте вживання т. зв. давального етичного *собі*; частий він і в мові Рильського: Сиву бороду собі спокійно гладив, Ідеш собі в садок 63, А той собі замовк 67, Асесор з Реєнтом снують собі по хаті 95, А він собі вжива табаки 110, Старенький дрімав собі край столу 154, Пригадую собі 183, Я жид собі простий 192.

4. Відмінки.

141. Родового (а не знахідного з прийменником) відмінка часу — стародавньої ознаки нашої мови — частенько бачимо в „Пані Тадеуші“: Захист од вітрів, що віють звідусіль пори осінньої 10, Усе це в книгах ви свого часу найдете 89, Лінивий спить бабак зимової пори 99, Шапку сонячного дні вгорі зав'язують 164.

142. Родовий наближення без прийменника до знаний Рильському, хоч і рідко: Посад доскочивши 82, Чола доторкнулось 100, Несподівано діткнувся струн дзвінких 320, у цих таки випадках може бути й до: До хвоста йому не доторкнулись 141.

143. В перечних реченнях (коли є *не*) предмета ставимо тільки в родовім відмінку: Не знає світу, не знає звичаїв 134, І люльки не любив 144, Не забули справ 148, Не знав своєї таємниці 313, Слави не шукав 284.

144. Оці прикметники вимагають по собі предметів в родовім відмінку: Кабан же тигра в ар тий 206, Тільки сміху вартий 303, Не півний був себе 241, Пóвен спогадів 100, Таких же повен гадок 148, Повен запалу і чесної одваги 178, Німої повен муки 225, Повен радості 320, Сповнена таємної тривоги 250. Про повен чим див. § 152.

145. Оці дієслова вимагають по собі предмета в родовім відмінку: А він собі в жива табаки 110, Радости зажити 63, Герой табаки заживає 110, Зажив гучної слави 280, Щоб чести доказать 243, Набути слави 134, На-

ливаючи вина йому до чаші 147, Хитрощів научений давно 172, Пильнують дрібниць 142, Потрави подано останньої давно 93, Потрав наставлено 302 і т. ін. Чекаючи чого (а не *на* що): Чекаючи незнаного чогось 250, Зважився чекать мене 257. Шукати чого (а не *за* чим): Іде, шукаючи грибів або ягід 99, І я, шукаючи прав, пороги москалям повинен оббивати 106, Писаря ще треба пошукать 307.

146. Уживання родового однини неживих речей замість знахідного дуже часте в М. Рильського, як і в літературній мові взагалі: Вуса покрутив 323, Узяв годинника 94, Зопалу знявши меча 201, Взялись меча преславного оглядати 308, Є кому віддати мого меча 309, Бере меча до рук 320, Надіти встиг мундира 296, Казав йому ножа мисливського гострити і обдивитись пас 94, Ножа приклавши до руки 218, Возному казав папера проковтнути 172, Добуває папера з пазухи 173, Пропонував розглянути проєкта 256, Процеса виграно 195, Хтів шляху вкоротити 74, Обітре штика 236 і т. ін.

Звичайно, в такому випадку маємо й просто знахідний: Ще не зав'язано мені навіки світ 312, Докінчує полонез 325 (треба: полонеза) і т. ін.

147. Українська мова кохається в формах давального учасництва (*dativus commodi* або *incommodi*), цебто — коли відбувається щось на користь чи на шкоду якійсь особі, то назву тієї особи ставимо в давальному відмінку без прийменника (на питання кому?). У Рильського таких форм дуже багато: Вояці шабля тонка 6, Нема свободи вороття 11, Ти культурі ворог 25, Це жертва на вітар отчизні, горем повний 106, Тут серце одійшло самотній Телімені 216, Обійми небові розкрила у півсні 200, Обличчя Рикову захмарилось журбою 239, Легко щастя нам людині одібрати 264, Потемніло враз тоді мені в очах 121, Сльози бризнули з очей йому перлові 258, Чому не упадуть йому високі стіни на лису голову 270, Змінила погляди йому на нову путь 178, Він близький їй сусід 61, Одною лапою держиться їй за спину 237, Звелю тобі спалити дім 241 і т. п.

Форми з прийменником не такі часті: Не зовсім ясна була для неї (= їй) сцена 137, Зрадником не був для рідного я краю (= рідному краєві) 277, Обітницю даю для тебе (= тобі) 247, У нас (= нам) для цього єсть ведмідь 147, Янкеля синка повила у мене (= мені) Сура 192 і т. ін.

147а. Рильський часто вживає давального приналежності (замість родового) на питання *кому-чому, чий*: Свідком був і я такий пригоді 126, Прийшов кінець і довгій їх злобі 129, В його словах розмові цій причина 185, Покладім цій справі ми кінець 185, Була на лисині йому при ямі яма 49, Над головами їм комета сунеться 209.

148. У безпідметових реченнях при дієйменнику залежний від нього предмет у давальному відмінку: Колиб од

поспіху не статися біді 85, В гнізді єдиному не жити двом орлам 310.

149. Прикметник *рад* чи *радий* вимагає по собі предмета в давальнім відмінку: Суддя такий утісі *радий* 69, Граф *радий* похвали 73, Яцек сватові такому буде *рад* 85, Усякий тому *рад* 105, Був життю не *радий* 166.

150. В сучасній українській мові причиновий відмінок множини від назов живих істот однаковий своєю формою з відмінком назовним, а не родовим. Цієї архаїчної форми часто вживає й М. Рильський: Вже коні стомлені заведено до стайні 14, Пустили коні вряд 45, Сусід мій тримав хорти 63, Додому шле жокеї 70, З лісу зносити зайці йому велить 84, Я їх обох люблю, неначе рідні діти 85, На люди подивлюсь 136, Підняті вбогі люди 169, Мастак вибирати коні 179, На вози діти посадивши 183 і т. ін. Часом звичайні форми: Спускає псів 118.

151. Дієслово *боронити* в літературній мові вимагає причинового відмінку (а не родового, як спольська в західньоукраїнських говорах): Чиї права він *боронив* 193, Потіху панську не *боронив* собі 183.

Так само *благословляти* кого (а не архаїчне кому): Господнім іменем *благословляв* завзяття 204.

152. Прикметники *багатий* і *славний* вимагають по собі орудного відмінка: Мужністю та силами *багатий* 112, *Багаті* мудрістю 113, Мріями *багатий* 124, *Багата* досвідом 131, 153, 226, Життя *одмінами* *багате* 178, *Шаблею* тонкою всюди *славен* 185, *Написом* старим *славен* 307, *Роботою* тонкою *славен*. Звичайно *повен* чого (§ 144), але може бути й чим: Таємним *повне* гнівом 278.

Дієслова з відмінком орудним: Я *гордю* собою 212, Тобою *гордю* 214, Не пишними рижиками *радіють* повсякчас 78, Цар тоді *втішався* вельми ним 64.

153. По збірних числівниках: двоє, троє й т. д. іменника й прикметника ставимо в родовім множини: двоє псів 34, троє кухарів 53.

Коли іменника чи прикметника вжито перед числівником (на означення приближности), то їх завжди ставимо в родовім множини: За тижнів два 129, Жовніврів із чотири 235, Дверей щось зо двоє 49, Слів зо двоє сказав 21.

По складених числівниках іменника та прикметника ставимо відповідно до останнього числівника: Йому було 21 рік (а не років), 22—23—24 роки, 25 років і т. д.; Двадцять чотири зрази 233.

Коли за підмета править числівник із іменником, то він обов'язково в назовнім відмінку: Жило два шляхтичі 121 (а не: двох шляхтичів), Два Брайчені-артисти було в Голандії 90.

154. Народня наша мова любить подвоєння приіменників; це окраса й мови літературної. Те саме часом бачимо й у Рильського: На лови на такі я не слуга для

вас 37, За Річ за Посполиту 51, В гербі у вашому 107, В посла у Реснта я зріс і виховався 205, Влучиш кулею ще й під ребро під п'яте 244.

155. Наслідуючи живу народню мову, Рильський любить зложені прийменники: Задля такої дами 74, з-за кущів 86, 138, Закрався із-за тину 58, Вийшов повагом із-за дерев 317, Найзлішу з-між усіх 65, З-під ніг 127, З-під неба 132, Із-під брів 147, Із-під чола 319, Навколо їх 125, Напросто чорних туч 250, Опріч загального 141, Побіля саду 76, Пробігають повз його 162, Понад діла буденні 89, Поза псами 155, Поміж птицями побігла 133, Понад усіх 104, Посеред їх 181, Посеред двох стовпів 149, Армія така супроти ворога не підіймала зброї 167, Пінилось понадомною море 98. Уживаймо зложених прийменників!

156. У М. Рильського бачимо багато цікавих прикладів уживання прийменників. В дальших §§ 157—168 подаю їх за алфавітом.

157. *До*: Був охочий до забав 103, Охочий до боїв 175, Цікава до людей 143, Подібні до сичів 61, Подібна вродою до казкової Феї 72, Рівнятися до простих буків 89, До хати попрохав 181.

158. *З, із*: Обізнаний з правами і з законами 221, І з мене глузують 167, З краю рідного, звичайно, кепкували 87, Із серця ніжного ти сміявся 212, З кохання нашого сміється усі ви 212.

159. Прийменник *за* має в нашій мові надзвичайно широкі функції.

а. Вживаємо *за* зам. архаїчного *по* (галицьке *після*): За давнім звичаєм тримає дівчину 60, Суддя зове її сестрою за давнім звичаєм 61, За взірцем старим була збудована 101, Казав, що дим пускати, за звичаєм чужинним, то стид полякові 144, За прикладом небес заспала і земля 160, Відгуки того, про що учили його за книгами у школі вчителі 202, За певним звичаєм ми приятелів маємо посылать 209, На голові кривий, сріблистий серп, за звичаєм селянок 296, Ви підіть за звичаєм старим 316.

б. *За* з родовим для зазначення часу: Як то було й за Ноя 102, 113, В військові служив за Яна Третього 204, Збудував іще за давніх літ 101.

в. *За* при порівнянні: Скромніший за інших родичів 78, Тадеуш сильніший за Графа 125, За старих чесніший 131, Щасливіша за всіх 158, Чорнішою за неї 251, Крила за білий сніг біліші 281, Сам на музиці він за всіх найкраще знався 103.

г. *За* при стати, бути, мати, правити, брати і т. ін. кого за кого (замість орудного): Хто стане за гучка 93, Він за маршалка став 282, Маю панові я за дружину стать 290, Не будь підчашому за зятя у магната 263, А за отамана сам Войський серед їх 280, Кокарда буде ця йому за талісман 261, Була пригода ця за привід говорить 206,

Була за талісман кокарда 312, Бував я в Стольника за гостя дорогого 263, Матвія за добродієць мав 179, Його за мудрого учені мають люди 203, Він за старшого у цьому ділі правив 291, Чи маєте мене ви взяти за дружину 312, За дружину взяв Тадеуш панну Зосю 83, Навіть турчина за спільника беруть 310, За зрадника мене вважали люди 272, Вояків пов'язаних громада за посміховисько здавалася йому 228, Кому за спадщину лишився замок цей 148.

г. По дієсловах: Я за вас молилася 290, За вчинок сміливий хвалив його усякий 146, Кожен за його здоров'я випивав 146. Послано за ними 139.

160. Прийменники: Край столу 104, Крізь темну гущину 96, Крізь сльози 136, Круг столу 140, Стать проти розбійника 194.

161. Між зо знахідним: Між зір 77, Заховані між прав 112, Між люди виплила 143, Між коноплі впав 170; але й звичайне: З'являється між людьми 134.

162. На по дієсловах: Не важачи на теє 150, На доріжці сам він заслужив 215, Але на Войського ні один не зважає 155, Я краще знаюся на полюванні 64, На учтах знається 305, Найкраще знався він на справі лісовій 94, На музиці знався 103, Знався на киданні ножів 154, Знався, як ніхто, на звичаї й законі 179, Добре зналася на господарських справах 297. Навчала на добро 84, Скидається на льока в жалобі 89, На сьогоднішню скидалася пригода 146.

По прикметниках: На спомини багаті 140, На вдачу запальний 130, Зовсім не схожий на героя 248, На свитку схожа 109, І на що ж це схоже 136.

Інше: Й він доручив дівча на виховання 164, Він і піде на кухню 147.

163. Над: Ведмідь, цар над царів 113, Прозвали сивого Матвієм над Матвієм 175, Чи найти у всім повіті панну над ту голубоньку Підкоморанку Анну 81, Народні над усе кохаючи мотиви 103, Над усе любив веселі теревені 144, Боротьбу він над усе любив 178, Над усе в житті ненавидів прусаків 182.

164. О при визначенні години: О пів до п'ятої зійтись завтра всім 94.

165. Прийменника *по* широко вживається в українській мові в різних значеннях:

а. *По* з місцевим множини (а не з давальним): Розносить по гостях 60, По чужих краях 62, По пушах та гаях 64, По орденях 83, По ярах 91, По ночах 98, По різних бо краях 103, По плечах 197, Розлізлися по шляхах 183, По балках та ярах 180, По лісах 178, Ходив по всіх краях 284, Я по ночах за вас молилася 290, Шукає по кутках 221, Розташувалися по селах та містах 279, Рубає по руках 238.

б. *По* з давальним однини прикметників і займенників: Тут по-англійському написано 120, По-латинському

молитву прочитав 92, По-литовському зготовані драглі 303, По-німецькому хазяїнує в нім 191, По-польському поправно говорив 103, По-руському назвав 94, Щось по-французькому говорити 206, Голив по-чеському 306, Міг по-вченому сказати 186, По-дружньому 166, Сказати по-нашому 236, По-офіцерському скараю 234, Так по-простому відкрилося кохання 291, Виспівувати по-ранішньому 161, По-своєму 84, 151, По-стародавньому 121, По-чесному 129, 142. Також : знали по-латині 179.

в. Ходити, посилати, бігти *по* кого-що: По плебана пошли 262, По звірину ходив 97, Він по царські їздив лані 64, По Возного біжить 221, По лікаря пошлю 272, Вийшли по гриби 77, По гриби їти нам саме час 69, Тадеуш по гриби іде 69, Хто хоче по гриби 69.

г. По дієсловах: їхати, йти і т. ін. уживаємо орудного відмінку без *по*: Слава лісом (а не: по лісі) ішла 68, Довелося їм снігами, пісками гарячими блукать 322, Стелився давній шлях, ішов ним 279.

г. *По* з місцевим: Я їжджу по весні 64, Поглядом блискучим по юрбі перебігає він 323, Ударив по обличчі 234, По знаку заграно 323, По чарці випито 92, По вітрі — тиша знов 98.

д. Різне: Заплаче по Матвіях 241, По заручинах минуло кілька днів 268, По бурях життєвих, після одважних плавань 132.

166. Як і в українській літературній мові, М. Рильський завжди вживає *про* (а не *о*, *об*) по дієсловах говорення і под.: балакати, благати, віщувати, говорити, дбати, думати, забувати, згадати, знати, казати, марити, нагадувати, натякати, оповідати, пам'ятати, питати, піклуватися, поговорити, подбати, почути, просити, радити, розказати, розпитувати, розповідати, торочити, читати, чути, шептати і т. п., так само й по йменниках: вість, жаль, гадка, згадка, книжка, крик, міркування, мова, пісня, рада, річ, розмова, слава, сперечка, спогад і т. ін., напр.: Про той народ балакав 182, Про що благає 213, Віщає про любов, про згоду 301, Говорив про хліб, про урожай 103, Дбати про справи 168, Про діло думати 85, Забув про Кропило 195, Про його й не згадали 99, Казать їм про любов 129, Марив про рідний край 90, Нагадує про Зосю 218, Оповідатиме про славні їх діла 282, А про подробиці не питай 209, Про хліб піклувався 193, Буде ворогам про що поговорити 141, Подбаємо про тебе 262, Просить про згоду 170, Про битву вість 183, Кожен мав про це гадку 61, Міркування про комети 198, Мова не про те 253, Рада про Польщу 196, Річ про москаля 184, Сперечка про собаки 66 і т. п.

На цілу книжку тільки три рази вжив Рильський *об*: Тебе об дечім розпитати 289, Об тім довідатись ніхто не

домудриться 299, Щоб з нам розгадатись об деяких речах 207. Це об любили старші наші письменники, часте воно ще в Нечуя-Левицького.

Ще приклади вживання *про* Як хочете, про мене 84, Це все робилося лише про людське око 141; Ідеться не про що, а про життя, про долю 85, Про всіх ідеться 188, Там, звичайно, йде про лови 60; Два відділи: з них перший — про (= для) панів 102.

167. Приставка *про-* (а не *пере-*): Проїшов запалу перший час 140, До годинника пройшов він 149, Вітрець по колосках пройшов 282, Листи проніс він потайки 282 і т. ін.

168. *Услід* кому: Ступає нам услід 3, Він їм біжить услід 247, Їм услід 185.

СЛОВНИК.

169. Словник мови М. Рильського дуже багатий, — у нім знаходимо силу слів, хоч і знаних нам, але рідше вживаних. Це багатство мови кидається ввічі з кожного речення „Пана Тадеуша“. Проаналізую тут коротенько складові частини словника мови М. Рильського.

170. Якраз тепер українська літературна мова знаходиться в цікавому процесі свого усталізування, — в ній міцно закріплюються певні фонетичні й морфологічні форми, усталюється нормальний словник. Словник — поняття змінне, вічно пливке, бо на нього завжди сильно впливає дійсне життя.

Як і кожний український інтелігент, М Рильський виховувався не тільки на своїй літературі, але й на літературі галицькій, що мала неабиякий вплив на Велику Україну. Ось цим і пояснюється факт, що в словнику М. Рильського знаходимо трохи й слів галицьких, — чи то чисто галицьких, чи таких, що полишилися ще з нашої давньої мови переважно в Галичині. Звичайно це слова, що добрих своїх варіантів для них не маємо.

Подам трохи прикладів *галицьких* слів в мові Рильського: Ключник труби з їх (органів) узявся виривать і з хорів на гостей уражених вергать (кидати) 155, Вергаючи стільці, пляшки і кубки повні 153. Вйвірка (білка) горіх між лапами тримає 99. Вилискується (виблискується) бронь 271. Відтак (потім, потому, опісля) в Палермо був усякому я знаний 158. Дріб увесь зарився у мураву 72, З ситом у руках стояла і годувала дріб 132 (дробина). Жупан є двабний (шовковий) 283, Єдвабні черевики 135. Жовніри голосно кричать 163, Два жовніри потягли 288, Рубає жовнірів по руках 238 — і: Втікає по вистрілі метнулися солдати 247, Кинувшись солдатів доганяє 246 (у М. Рильського „солдат“ — тільки для війська російського). Гервазій заволав (закричав) 150. Кожен з вас нехай затямить (запам'ятає) 252. Звідтам (звідти) вітри його несуть 113. З зимним (холодним) поглядом мій погляд зустрічався 265, Од вітру зимного обсипались

діврови 303. Театр був знаменитий (славний) 205. Собачий зойк (крик) почувся 116, Зойки (плач) матерів 321, Завищав, зазойкав, захрипів 150. Опеньки, мов квітки, прегарно в китиці (букети) зв'язали панночки 92. Кошулі (сорочки) рукавець біліє 295. Вона взяла уже й на кпини (висмівання) 138. Линвами (шнур, вірówka) тягнуть тяжкого корабля 238, Стави, лисніючи (поблискуючи) у сяєві нічнім 216, Нараз (відразу, раптом, несподівано) почувся гам 59, Нараз посеред їх пан Войський 65, Мане, як блискавка, і западе нараз у темному дуплі 99, От Реєнт зблід нараз 128, Нараз очистивши широке місце бою 154, Маневруючи, нараз додав він ходу 171, Король гукнув нараз 204, Поглянув — і нараз уздрів Тадеуша 217 (поруч того:) Аж нагло Реєнтів їх голос розбудив 62, Страшний і наглий грім 117, І раптом карбівничий убіг 931. Тут зараз пес біжить 63, Завив зловісний пес 202, Пси його зненацька обступили 155 (і поруч того: І не лань була то, а собака 64, Щоб не датися розлученим собакам 155). То прєцінь (одначе, ж) він її ще в рабство не купив 84. Пашать її гарячі скрѡна (виски) 65. Скюток (наслідок) праць його хоч гудьте та судить 87. Простий люд стодолюю (клунею) його зове 102. У найпростіший стрій (одіж) ватаг одягнений 108, Надівши новий стрій 137, Вдягти возненський стрій 163, Панянки і в жнива у перкалевий стрій вдягаються 174, Ще раз поправлено усі дрібниці строю 135, Відрікшись польського усвяченого строю, французький з примусу надів короткий фрак 311. Хтось їх щойно (допіру, тільки-но) розхияв 101, У проклятій яскіні (печері) 77.

171. Через галицьку літературу, або й безпосередньо з польського оригіналу досталося до мови М. Рильського й трохи *полонізмів*. Напр.: Жичимо щасливої ми долі 188 (поруч того: Зичу щастя їм 85), Злото 135. 152. 326, у злоті 109, стократною (стократною) луною 118, На таці дорогій 59 і т. ін. А це не полонізми: Нащо свій арсенал до щенту перерив 173, У щент під Ђною побито прусаків 183.

172. *Російський* вплив на мову Рильського більший від польського. Ось трохи прикладів (хоч частину їх можна віднести й до наших архаїзмів): Блищить алмаз (діяма́нт) 283, Сльози блиснули на віях, як алмази 258. Перед битвою (боєм) жовніри мирно сплять 95. Сотню хлопців бравих (голінних, моторних, жвавих) 97. Свою хвалили бронь 147. Ну, це ще вилами, як кажуть, по воді написано 85. Перші воєнні рухи 160. Тому кілька год (років, літ) 182. То го́род (місто) Ченстохов 105 (поруч того: Я з бранцями у місто повертав 220, Козаки ішли на місто, як навала 239). Переплітаючись химерно і красиво 71. Usta розтулені коралами красніють (червоніють) 100. Багато літ назад (б. л. тому) він жив тут 166. Не стид невість (невідомо) чого кричать 73. Рапіра обоюдна (обосічна) 189. Увесь окольний (дооколішний) люд 175

Я б історію розказати міг підходящу (належну, відповідну) 205. Ти хочеш дзюб потеряти (загубити) свій 150. Він її ще в рабство (неволю) не купив 84. І так уже вони роз'єрепенились (розкукурічились) 287. Хмари ніби в сіть ловили рештки світла 250. Михайло строгий (суворий) 231. З боку тильного (заднього) яріє хміль буйний 172. Глибока тишина (тиша) 77, І в лісі тишина 161. Був і я в тім Ченстохові 105 (рос. форма, п. Ченстохова). Маю честь уклінно попросить я пана Возного 221.

173. Не на всі вирази § 172 можна дивитися, як на позички з мови російської, — багато там і наших архаїзмів. Ось ще трохи слів архаїчних, у літературній мові мало вживаних: Бистрий маю зір 120, Бистрий, світлий зір 114. Він борзо до вікна 101. Охоти жадної не мав одатися в бран 240. На вѣтхому стовпі 245. Котрий із вас не видів 191. Похожа на гніздо 245, Гніздо його чорніло 277 (поруч того: Кубла зліплюють 277, Кубло вороняче 288). На дачі в літній час (це те, що хуторцем звичайно звуть у нас) 63. Хай нам зволить розказати 147. Жовнірів іззива 242. Гнівню із-під брів метаючи огонь 147. Хай квітне много (багато) літ 322. Манерам (треба: манірів) не навчать ні гуси, ні індики 136, Чому б (треба: чого б) тебе навчив нещасний гурт такий 136, Чи всім цим витівкам (треба: всіх цих вітівок) навчив вас не Матвій 308. Нині (тепер) вже панове стрічати шаблею не важаться позови 173, Нині (тепер) голуб'ят виводять голубки 177. І він речє йому 247. Ридала з радости 158. Сотворив молитву 183. Повстала суєта 177. Ти хочеш дзюб потеряти (загубити) свій 150. Домик чудесний був 63.

174. М. Рильський уживає багато різних чужих слів, найчастіш у тій формі, що тепер панує в нашій літературній мові: Під Австерлицем 110. 253, акорд 321, Актóрам хтось удати наказав якусь комедію 300, альбóм 86, алькóв 258, з алькóва 143, Прислухуючися до того анекдота 64, в аптєці 172, з аромату 124, артист згадав 118, Чи не змилив артист 321, Артиста славний 87, Ата́ка, штурм, борня 321, Велить в останню йти атаку 241, Запрошую на балъ 192, на балю 229, Бартоломій 182, Бартоломієм 175, Поет і белетриста 317, бенкѣт 143. 263, бенкетува́в 326, Бонапáрт 182, Дарунок загравав брилянтами 202, Чистий мов бурштин 60, Із бюрка 135, у бюрку 63. 87, васал 158, ветерáн 320, Виделками прибиті 156, віват 119—віватів 320, Був я з гендлем у Білиці 192, геро́й 204, гофра́т 183, гренадьєри 306 — гренаді́рів 310, гно́та 236, гудзи́ки 311, Дзиглика ногою одіпхнув 138, декольте́ 142, діямáнт 75, Драпуючися в нім 157, Для ду́єлю час і місце призначено 127, епізод N¹ 203, ефе́кт 134, Ефрейтор тут надбіг 236, ёгри 235, ёгрі́в 236, в за́лі 136, до за́лі 137, у за́лі 226, у залу 305, по за́лях 51, інтерѣс 206, кавалѣ́р, капелю́ш 77, капіта́н 240. 241. 242. 252, капрі́з 314, Виї́здив карѣ́тою на Яси, а за каретою ю́рба тяглася 203, Карта-

гѣн 128, Не дозволяю й квит 188, Стрілятися та й квит 121, Я свій келех підіймаю 123, класичні 87, Була за талісман кокарда, що мені дала ти 312, Один із командирів 306, Він сів на коміні 199 — обтертись об комінок 137, Витяг за комір 221, Пощо ж за комір ти схопив мене 221, комісар 183, з концерта 200, Голосно гукнув до коридору 211, Ясніє мов кришталь 119, Крісло підкотила 319, Кумѣдно бігають 176, ландрат 183, ланцюг 138, Левіятан 101, Левіятаном 201, Крик і лѣмент 107, Скидається на льокая 89, Назбирав льокайства повен двір 172, З льокаями іти в наїзди не годиться 158, За Цюрих от медаль 252, Чотирьох медалів кавалер 237, Синій мундір у золоті 109, Надіти встиг мундіра синього 296, Один підофіцер в мундірі белеґріста 317, На бойцях невидані мундири 282, Наполеон 184, Ной виплив 102, Як то було й за Ноя 102, Папський нунціус 204, у Нюрнбергові 189, В орένду взяти 104, Оркестр улаштувався повний 199, Прийшла уже оркестра військова 318, офіцер 226. 306, N³ офіцери 306, Дрова складені під паркан 222, Парфумів пляшечки 135, Парфумів слоїки 291, підофіцер 317, план 18. 62. 157. 159. 256, плани 149. 186, планів 93, V¹ поліцмейстре 64, полонез 320, полонезу 323, порцелян 59, процес 166, роман 164, сейм 316, сервіз 299, Така моя система 188, До мудрих сосів 59, Сурдūt англійський 71, Сурдута обтрусив 73, На Литві запанував схизмат 105, Заглянув у табакерку 108, Сказано внести таз 135, Такий ото талант 82, Талірки розсолу 302, талісман 261, Запах, як тиміям легкий 282, З туалéтою не встигла молода 297, Взятися пора до туалети 135, Акорд фальшивий 321, Був пишний феєрвєрк 205, Один фельд-фєбель ліг 243, фільварок 179. 193, цвїнтар 114, цинамон 304, під Цюрихом 253, чумá, шабля 236, Дорогий шампан 78, Вели покласти шпагу 248, Зо шпагою в руці 226 і т. ін.

— —

На цьому закінчую опис мови одного з найвидатніших наших письменників і найкращого нашого стиліста — Максима Рильського. Свій опис зробив я — з поглядів практичних — в формі звичайної граматики, і буду вважати свою ціль за досягнену, коли ця моя граматика стане справді хоч для наших письменників та робітників пера за підручника сучасної літературної мови. Ми ще не маємо ані одного докладного опису мови якогось нашого письменника, — нехай ця моя праця стане прикладом і побудкою для рясного заповнення такої помітної прогалини в нашій мовознавстві.

1 руб 44 коп (1986) И.

4346

1/2

РЛ 4346_у

Р

І. Огієнко

Сучасна укр.
літературна
мова